

Innihaldsyvirlit

1	Inngangur.....	3
1.1	Nýggj lóg um eftirlónaruppsparing	3
1.2	Onnur lond.....	3
1.3	Hvat verður viðgjørt her?	3
1.4	Samandráttur	4
1.5	Tilmælir.....	7
1.5.1	Fólkapensiónin	7
1.5.2	Tvungin sparing.....	8
1.6	Neyðugt hjá tí einstaka at spara upp til eftirløn.....	10
2	Útgangsstøðið.....	10
2.1	Demografiska gongdin í Føroyum	10
2.2	Verandi fólkapensiónsskipan	12
2.3	Samhaldsfasti arbeiðsmarknaðareftirlønargrunnurin	12
2.4	Eftirlønarskipanir í privatum høpi.....	13
2.5	Samlaða eftirlónaruppsparingin í Føroyum.....	14
3	Skattafíggaðar skipanir – teori og praksis	14
3.1	Sosiali sáttmálin millum ættarliðini	15
3.2	Løngjalds- og prístalsviðgjørðar skipanir.....	15
3.3	Fíggjarliga haldføri í føroysku skipanini.....	17
3.4	Aðrir reguleringsmøguleikar	20
3.5	Fyrimunir og vansar við ymiskum skattafíggaðum skipanum	21
3.5.1	Fólkapensión eftir tørvi	22
3.5.2	Sama upphædd til øll.....	22
3.5.3	Móttrokning í eftirlónaruppsparing	22
3.6	Niðurstøða	23
4	Uppsparingsfíggaðar skipanir – teori og praksis.....	24
4.1	Uppsparing	24
4.2	Aftur til grundstøðið, men við trygdarneti	25
4.3	Skiftistíðin	27
5	Uppskot Heimbankans í ”Averting The Old Age Crisis”	28
5.1	Tríggjar súlur.....	28
6	Føroysku uppskotini samanborin við uppskot Heimbankans	28
6.1	Uppskot Javnaðarfloksins.....	28
6.2	Uppskot Landsstýrisins	32
6.2.1	Hví eftirlónaruppsparing í privatum høpi?.....	33
6.2.2	Hví individuell eftirlónaruppsparing?	33
6.2.3	Hví tvungin eftirlónaruppsparing?	35
6.2.4	Hví skal eftirlónaruppsparingin skipast sum lívrenta?	37
6.3	Hvussu stórt eftirlønargjald?	39
6.4	Býtið millum uppsparing og trygging	39
6.5	Eftirlónaruppsparing skattafyrimun	39
6.6	Frí uppsparing somu skattligu viðgerð.....	40
7	Avleiðingar fyri uppsparingina í samfelagnum	41
7.1	Samlaða uppsparingin økist.....	41
7.2	Eftirlónaruppsparingin økist.....	42

7.3	Skattafrádráttur minkar um almennu uppsparingina - alt annað líka	42
7.4	Fría uppsparingin minkar	43
7.5	Avkastið kann minka.....	43
7.6	Niðurstøða	44
8	Føroyska gjaldføri versnar.....	44
8.1	Fíggingarmøguleikarnir hjá smáum fyrítøkum kunnu versna.....	44
8.2	Niðurstøða	45
9	Renta, íløgur og búskaparvøkstur.....	46

1 Inngangur

1.1 Nýggj lóg um eftirlønaruppsparing

Landsstýrið hevur í umbúna at gera eina nýggja lóg um tvungna eftirlønaruppsparing fyri arbeiðsmarknaðin. Hetta uppskot byggir á eina individuella skipan, har hvør løntakari skal gjalda til sína egnu pensión. Javnaðarflokkurin hevur sum mótuppskot, at byggjast skal víðari upp á verandi skipan og samhaldsfasta arbeiðsmarknaðareftirlønargrunnin.

Umframt at hava búskaparligan karakter, so er málið á politiskum plani ideologiskt litað, tí talan er um býtið millum inntøkubólkar og millum ættarlið. Búskaparráðið vil fegin geva sítt íkast til kjakið, men heldur seg til búskaparliga partin av málinum, meðan politisku málsetningarnir verða upp til veljararnar og politisku skipanina at avgera. Hetta ritið fer at viðgera tað, sum hevur borið til at fingið upplýst um hesi bæði uppskotini, innanfyri karmin av eini generellari viðgerð av pensiónsskipanum. Nakað meir verður eisini gjørt burtúr ávísnum samfelagsbúskaparligum økjum, sum ikki fáa so gjølla viðgerð í uppskotunum, ið eru komin frá politiskari síðu.

Avgerðina um, hvussu framtíðar eftirlønarskipanin skal verða háttáð, eiga vit at byggja bæði á politiska og samfelagsetiska støðutakan eins og samfelagsbúskaparligt skil.

1.2 Onnur lond

Føroyar eru ikki einasta land, har kjak er um pensiónir og eftirlønir. So gott sum øll ídnaðarlond eru á einum vegamóti, har støða skal takast til, hvussu eldra ættarliðið best kann tryggjast í framtíðini. Ísland hevur longu í mong ár havt eina skipan við tvungnari eftirlønaruppsparing, Ongland, Australia og Svøríki til dømis hava tey seinastu árinum umskipað sínar pensións- og eftirlønarskipanir, og í USA og Noreg hava stjórnirnar ætlanir um tað sama. Í flestu londum hevur tað kanska størri skund enn í Føroyum, men vit eru á ongan hátt ov tíðliga á veg.

1.3 Hvat verður viðgjørt her?

Pensiónsskipanir eiga at hava eitt endamál: trygging av livistøðinum í aldurdominum. Men tiltøk, sum eru royndir at fremja hetta endamál, eiga at metast eftir tveimum mátistokkum -

hvørja ávirkan tey hava á viðurskiftini hjá teim gomlu, og hvørja ávirkan tey hava á búskapin sum heild. Hugt verður tí eisini eftir fyrimunum og vansom frá einum samfelagsbúskaparligum sjónarhorni, t.e. ikki bara hvønn týdning uppskotini hvør sær kunnu væntast at fáa fyri pensiónina hjá tí einstaka, men eisini hvønn týdning tey kunnu fáa fyri føroyska búskapin sum heild. Hinvegin vera onkrir partar av uppskotunum, sum eru meira lógartekniskir og ikki hava beinleiðis búskaparligan týdning, ikki viðgjørdir. Nakrir av spurningunum, ið verða viðgjørdir eru:

- hvat er orsøkin til kjakið um tvungna eftirlønarpúpsparing (partur 3)
- hvussu ávirkar reguleringsgrundarlagið í fólkapensiónini býtið av demografisku byrðuni millum ættarliðini (partur 4)
- hvussu ávirkar bygnaðurin av fólkapensiónini, hvussu nógv skal gjaldast út í skattafíggjara fólkapensión og umsitingarkostnaðin (partur 4)
- hvat er eftirlønarpúpsparing (partur 5)
- økir ein tvungin eftirlønarpúpsparing uppsparingini í búskapinum (partur 5)
- skal fólkapensiónin vera skattafíggjað ella uppsparingsfíggjað (partur 6)
- hvørjar bindingar leggja uppskotini á eftirlønarpúpsparingina (partur 6 og 7)
- hví skal eftirlønarpúpsparing vera tvungin (partur 7)
- hvønn týdning hevur ein kapitalmarknaður (partur 7)
- hvussu við býtinum av uppsparingini millum sektorar í búskapinum (partur 8)
- hvussu ávirkar býtið av uppsparingini íløgurnar, bæði samlaðu støddina og býtið millum fyrítøkurnar (partur 9)
- hvønn týdning hevur støddin á uppsparingini fyri rentustøði, íløgur og búskaparvøkstur (partur 10)

1.4 Samandráttur

Eftirlønarviðurskiftini hava verið grundað á eitt slag av óskrivaðum sosialum sáttmála, sum virkar soleiðis, at teir árgangirnir, sum eru í arbeiðsvirknum aldri og tí eru skattgjaldarar, gjalda teimum eldru eina eftirløn til lívsins upphald. Hetta gera tey arbeiðsvirknu í vissu ella vón um at tey fáa somu viðferð, tá tey fara av arbeiðsmarknaðinum, men eisini í takksemi fyri, at tey eldru hava havt stríð og útreiðslur av at barnføða tey.

Av tí at tey eldru í eftirlønaráldri vaksa so munandi í tali í mun til tey í arbeiðsførum aldri, síggja summi ein vanda, at tey arbeiðsføru í framtíðini illa verða før fyri at halda lyftini í hesum sáttmála, uttan at gjaldið minkar, ella at byrðan gerst ov tung.

Men vandi skuldi ikki verið fyri, at skattafíggjaða føroyska pensiónsskipanin í verandi líki (t.e. prístalsregulerað) fer at koma í fíggjarligar trupulleikar. Sjálvt um tey eldru verða lutfalsliga fleiri, fer skipanin ikki at økja skattatrystið, í hvussu so er ikki so nógv, at vandi skuldi verið fyri, at tey arbeiðsvirknu fara at nokta at gjalda. Hinvegin er ikki vist, at tey eldru fara at vera nøgd við eitt útgjald, ið ikki fylgir við gongdini í lønarlagnum. Og verður skift til lønregulering av pensiónunum, kann skattatrystið koma at økjast rættiliga nógv.

Alternativið til eina skattafíggjaða skipan er uppsparingsfíggjaða skipanin. Meðan skattafíggjaða skipanin byggir á ein sosialan sáttmála, sum sigur, at tey arbeiðsvirknu gjalda til tey gomlu, byggir ein uppsparingsfíggjað skipan á hugtakið um, at fólk spara upp til sína egnu pensión. Tað vil siga, at fólk, meðan tey eru arbeiðsvirkin, gjalda til eina eftirlønarskipan, sum tey síðan fáa útgjald frá, tá tey verða gomul. Henda eftirlønarskipan kann so vera individuell ella samhaldsføst og kann vera almenn ella privat.

Eftirlønarpásparring kann síggjast sum gjald í dag fyri nýtslu í aldurdóminum. At spara upp til eftirløn er í veruleikanum tað sama sum at gjalda nú fyri tað nýtslu, ein fer at hava, tá ein gerst gamal. Hetta gerst mest týðiligt, um skipanin er innrættað soleiðis, at jú meira ein rindar inn, jú meira fær ein aftur, tá ein gevst á arbeiðsmarknaðinum. Tað vil siga at tað gerst greitt fyri einstaklingin, at minkingin í nýtsluni í dag er prísurin fyri størri nýtslu í aldurdóminum.

Sum útgangsstøði má roknast við, at fólk hava tað býtið millum nýtslu og pásparring sum gevur teimum mest gagn. Tí kann argumenterast fyri, at myndugleikarnir eiga at halda seg burtur frá hesum økinum. Men vandi er fyri, at fólk dúva uppá, at tað almenna nokk skal spjaða til, um tey ikki hava nakra pásparring, tá tey gerast gomul, t.e. at fólk gera sær dælt av vælvildini hjá hinum borgarunum. Hesin incitamenttrupulleiki kann bótast eitt sindur, um politikkararnir kunnu vísa á, at pensiónistarnir hava eina tvungna pásparring at taka av, harav ein partur kann verða kravt útgoldið sum lívrenta fyri at tryggja, at fólk ikki brúka alla pásparringina beinanvegin.

Eingi búskaparfrøðilig argument finnast fyri at leggja fleiri bindingar á uppsparingina hjá fólki. Heldur er tað soleiðis, at fleiri bindingar á uppsparingina gera móguleikarnar hjá fólki at optimera gagnið av síni inntøku verri, uttan at nakar samfelagsbúskaparligur fyrimunur stendst av tí. Bæði uppskotið hjá samgonguni og samhaldsfasti, sum í veruleikanum er ein skattafíggjað hækking av fólkapensiónini, leggja fleiri bindingar enn tær omanfyri nevndu á uppsparingina hjá fólki. Hesar bindingar mugu tí grundgevast politiskt.

Ein tvungin eftirlønarpúpsparing fer alt annað líka at økja uppsparingina í samfelagnum, ikki so nógv orsakað av tvungnu uppsparingini í sær sjálvum, men av tí at upphæddin, fólki við rímuligari inntøku gjøgnum arbeiðslívið kunnu vænta sær frá skattafíggjaðu skipanini eftir arbeiðsføran aldur, lækkar, soleiðis at tey noyðast at spara meira upp sjálvi fyri at halda livistøðið eftir arbeiðsføran aldur.

Økt eftirlønarpúpsparing fer at hava við sær, at uppsparingin í øðrum sektorum í samfelagnum minkar, t.e. serliga fría uppsparingin. Rentustøðið er givið uttanífrá, so íløgustøðið broytist ikki av broytingini í støddini á uppsparingini. Tí kunnu vit heldur ikki vænta hægri búskaparvøkstur av hesi orsök. Broytingin í samansetingini av uppsparingini fer helst at gera tað torførari hjá smáum fyrirkum at fáa fígging til íløgur, og hetta kann lækka búskaparvøksturin. Hetta kundi verið bøtt um við einum føroyskum kapitalmarknaði og fríari ræsum fyri útlenskum íløgum í Føroyum.

Uttan mun til um pensiónsskipanin er skatta- ella uppsparingsfíggjað, so er samfelagsliga avkastið altavgerandi fyri, um pensiónsskipanin er haldgóð yvir tíð. Økt eftirlønarpúpsparing gevur ikki í sær sjálvum økta trygd fyri livistøðinum eftir arbeiðsvirknan aldur, um henda øking ikki førir til økta samfelagsliga uppsparing. Tað vil siga, at fyri ikki at oyðileggja incitamentið hjá fólki til at spara upp til aldurdomin, er avgerandi neyðugt, at samfelagið rekur ein ábyrgdarfullan fíggjar- og vinnupolitikk. Um hetta ikki verður gjørt, veksur vandin fyri eini kreppu, har politikkararnir noyðast at lækka livistøðið hjá øllum borgarum í samfelagnum og harvið eisini pensiónistunum, og tað viðførir antin lækkandi almenna fólkapensión ella hægri skatt á eftirlønarpúpsparing. Við einari uppsparingsfíggjaðari skipan vil hesin vandi væntandi føra við sær, at uppsparingin verður lægri, enn hvat hon annars hevði verið, tí fólki velja vissar nýtslumøguleikar nú fram um óvissar nýtslumøguleikar í framtíðini.

Og trupulleikin verður ikki loystur við politiskum lyftum um at halda fingrarnar frá pensiónunum. Hvørt pensiónirnar fáa frið ella ikki, avhongur av teimum búskaparligu umstøðum framtíðar politikkarar til eina og hvørja tíð standa yvirfyri.

1.5 Tilmælir

Uppskotini um broyting í pensiónsviðurskiftunum kunnu síggjast sum ein roynd at geva sosiala sáttmálanum eina nýggja meginreglu, sum sigur, at tey, ið hava førleika til tess, í størri mun enn higartil skulu vera við til at gjalda fyri sína egnu pensión. Hetta er eisini útgangsstøðið í hesum skjali. Tilmælini niðanfyri eru fylgjur av útgreiningum av soljóðandi meginreglu:

Tað almenna tryggjar øllum borgarum eitt minsta livistøði í eftirlønarløndri, men eggjar borgarunum til at spara til egin eftirlønarskoyti, og er við til at áleggja ella fyriskipa sparingar til eftirlønarskoyti hjá teimum við vánaligum institusjonellum sparimøguleikum og restandi fyriliti fyri framtíðar inntøkum.

1.5.1 Fólkapensiónin

Almenna fólkapensiónin eigur at halda fram, og verður hon framvegis grundarlagið undir lyftinum hjá tí almenna um at tryggja eitt mintu livistøði til allar borgarar í eftirlønarløndri. Viðvíkjandi spurninginum, hvørt fólkapensiónin eigur at vera skattafíggjað ella uppsparingsfíggjað kann sigast, at einasta tryggin fyri, at fólkapensiónsskipanin ikki kemur í vanda, er ein ábyrgdarfullur fíggjar- og vinnupolitikkur. Um landsstýrið sparir upp við at niðurgjalda almenna skuld ella uppbyggir ein almennan pensiónsgrunn er uttan týðning, bara tað almenna er ført fyri at gjalda sínar ábyrgdir í framtíðini, og tað letur seg bara gera við skilagóðum búskaparpolitikki sum heild og góðum vøkstri í búskapinum.

Landsstýrið eigur at halda fast við grundupphæddina í almennu pensiónini fyri at tryggja fólksins stuðul til skipanina, heldur enn at móttrokna í allari almennu pensiónini. Móttrokningsprosentíð í viðbótini eigur, um tað yvirhøvur skal vera, ikki at vera ov høgt.

1.5.2 Tvungin sparing

Framyvir fer íkastið til eftirlønina hjá einstøku borgarunum frá egnum spariskipanum at vaksa. Spurningurin er tí mest, um tað almenna ætlar at ávirka sparipartin av eftirlønini, og ikki um tað almenna ætlar, at eftirlønin øll skal vera skattafíggjað í framtíðini. Ávirkanin, tað almenna kann fáa á sparipartin av eftirlønarskipanini sum heild, er at gera sparipartin meira umfatandi, við at geva teimum móguleikan at spara til eftirløn, sum av onkrari tilvild ikki hava móguleikan í dag, ella sum ikki eru áhuga í sparingini. Tað almenna kann eisini ávirka sparipartin í ásetingini av skatting av eftirlønarsparing.

Búskaparráðið tekur undir við, at tað almenna fyriskipar politiskar reglur um spariskipan til eftirløn, sum umfatar øll á arbeiðsmarknaðinum. Alt bendir á, at tey í arbeiðsførum aldri halda lítið um útlitini til at liva av fólkapensjónini eina, og eru í stóran mun farin undir at spara til egna eftirløn. Valt kundi tí verið, at lata hesa gongd halda fram, so at arbeiðsmarknaðurin og fíggjarmarknaðurin nøktadu tørvin á sparitilboðum, og at tað so var til hin einstaka at avgera, um hann spardi til eftirløn. Vansin er, at á henda hátt verða tað helst nøkur, sum ikki koma upp í eina spariskipan, og sum tí partvíst hava bara almennu skattafíggjaðu eftirlønina at liva av í eftirlønaraldri, og sum fara at hava tørv á stórum parti av eftirlønarskoytinum. Fyri at øll á arbeiðsmarknaðinum skulu koma undir eitt ella annað slag av spariskipan, er tí skilagott at tað almenna áleggur øllum, ið hava móguleika at spara til egna eftirløn, ella fyriskipar eina slíka.

At tað almenna áleggur ella fyriskipar sparing til eftirløn hevur ta ávirkan, at nógv fleiri koma undir spariskipanir, og ikki minni tað, at tá hevur tað almenna ávirkan á, hvussu stór sparingin verður. Vísir tað seg, at skattligu gjaldsevnini til eftirlønir verða betri enn væntað í framtíðini, ber til at minka sparingina – men ikki minst øvugt, at verða evnini at skattafíggja eftirlønina uppáftur verri enn væntað í framtíðini, ber til hjá tí almenna at økja um minsta markið fyri sparingina til eftirløn.

Tað eru fleiri onnur viðurskifti í einari spariskipan at taka til umhugsunnar, men fyrst og fremst skal sláast fast, at høvuðsendamálið eigur at vera at tryggja minsta eftirlønárútgjaldið við einum spariparti aftrat skattafíggjaða partinum.

Serliga eru tað spurningarnir báðir – í fyrsta lagi um spariskipanin skal vera individuell ella samhaldsføst, og í øðrum lagi um hon skal liggja undir privatarari marknaðarumsiting ella undir almennari umsiting. Í stóran mun hanga hesir báðir spurningar saman, og hin seinni er í stóran mun treytaður av tí fyrra. Skal sparingin vera samhaldsføst, er illa hugsandi, at hon kann vera umsitin av øðrum enn tí almenna ella einum stovni, sum tað almenna hevur ávirkan á.

Spurningurin er tí sera avgerandi, um politiska ætlanin er at skipa fyri einari samhaldsfastari skipan, ella um hvør einstakur borgari skal spara á egnari konto til sín sjálvs. Verður skipanin samhaldsføst, fer hon at javna munandi frá teimum við høgum inntøkum til teirra við lægri inntøkum. Hon kann enntá eisini umfata øll – eisini tey sum ongantíð komu á arbeiðsmarknaðin ella vóru bert stutta tíð í arbeiði – soleiðis at javning eisini verður frá teimum, sum vóru á arbeiðsmarknaðinum til teirra, sum ikki vóru.

Men kravdu prosentini av lønini, sum fara í tvungnu spariskipanina eiga bara at vera so nógv, at tryggjað verður eitt minsta íkast til skattafíggaðu almennu eftirlønina, soleiðis at tað almenna kann halda síni lyfti um at fyriskipa alt soleiðis, at øll fáa eitt rímuligt inntøkugrundarlag í eftirlønaráldri. Tað almenna skal ikki fyriskipa øðrum enn tí, at ein tilsvandi upphædd sum verandi fólkapensjón skal vera tøk í framtíðini – partvís sum skattafíggað eftirløn og partvís sum spard eftirløn, samhaldsføst ella einstaklings.

Sparing omanfyri kravdu prosentini eigur tann einstaki at hava ræði á, soleiðis at hvør einstakur kann avgera út frá eignum tørvi nær og hvussu nógv, ið rættast er at spara. Tørvurin er so ymiskur manna millum, og tørvurin er eisini ymiskur gjøgnum lívið hjá tí einstaka, at hvør einstakur fær meira búskapargagn burturúr á lívsleiðini, um hann sjálvur ræður á býtinum millum sparing og nýtslu.

Tað almenna skal bara tryggja, at stuttskygni hjá einstøku borgarunum ikki leggur tey til óneyðuga tunga byrðu á komandi ættarlið, sum tryggja skulu eftirlønarárin hjá teimum, sum ognarleys fara um fráfaringsaldur.

Búskaparráðið leggur seg ikki út í spurningin um, í hvønn mun spariskipanin skal vera samhaldsføst ella einstaklingsins, og heldur tað vera ein politiskan spurning, sum

endurspeglar viljan hjá borgarunum sum heild. Áðurnevndi sosiali sáttmáli í skattafíggaðu eftirlønarskipanini, sum partvíst er ein tigandi avtala, um at tey í arbeidssørum aldri gjalda eftirløn til teirra, sum farin eru um fráfaringsaldur, er eisini ein samhaldsfastur sáttmáli millum inntøkubólkar á tann hátt, at uttan mun til hvussu nógv tú hevur goldið í skatti títt skeið í arbeidssørum aldri – nógv, lítið ella onki – so fært tú somu samsýning í eftirløn. Um tað almenna velir, at sama regla skal vera galdandi í spariskipanini, ella tað almenna velir at lata einstaka borgaran spara í skipanini til egna eftirløn, er meira ein samfelagsetiskur og sosialpolitiskur spurningur, enn tað er ein búskaparligur spurningur.

1.6 Neyðugt hjá tí einstaka at spara upp til eftirløn

Óansæð riknan búskaparpolitikk er neyðugt hjá øllum, ið hava møguleika, at spara upp til aldurdomin. Jú minni uppsparing til aldurdomin, jú verri verður pensiónisturin fyri lutfalsliga. Haraftrat vísir roknidømi 2 á síðu 40, at skattaskipanin gevur ein sera stóran skattafyrirmin til tey, ið spara upp í eini eftirlønarskipan, tí hvørki inngjald ella rentur av inngjaldinum verða skattað. Við vanligari uppsparing til dømis á bók í einum peningastovni verða bæði inngjald og rentur skattað. Í tann mun, tað eru háinntøkurnar, sum hava eina eftirlønar-uppsparing, meðan til dømis nógvir av limunum í arbeidarafeløgnum ikki hava eina tílíka skipan, er talan um at umfordeilingin gjøgnum skattaskipanina verður minni. Hetta er tó nakað, láginntøkurnar deilvís kunnu gera nakað við, um tær eisini stovna eina eftirlønar-uppsparing. Tilskundaningin til tess er í hvussu so er til staðar.

2 Útgangsstøðið

2.1 Demografiska gongdin í Føroyum

Orsøkin til alt kjakið um nýggja pensiónsskipan er demografiska broytingin, sum er á veg. Á næstu síðu sæst ein framrokning, sum gevur eina mynd av gongdini (legg til merkis, at markið millum ung og gomul í framrokningi er 65 ár og ikki 67 ár).

Demografisk framrokning

Ár	Tal av fólki		ung/gomul
	20-64	65+	
1998	24.342	6.119	4,0
2003	26.371	6.177	4,3
2008	27.406	6.567	4,2
2013	28.657	7.202	4,0
2018	29.023	8.095	3,6
2023	29.053	8.785	3,3
2028	28.858	9.437	3,1
2033	28.605	10.103	2,8
2038	29.095	10.264	2,8

Kelda: Hagstovan

Í dag eru umleið 6.100 gomul (65 ár ella eldri) í Føroyum. Um nøkur ár fer talið av gomlum í mun til fólk í arbeiðsvirknum aldri at vaksa rættuliga nógv. Í 2028 vera umleið 9.400 gomul og í 2038 vera umleið 10.300 fólk 65 ár ella eldri, hetta er ein vøkstur upp á 68% yvir 40 ár. Her verður roknað við sama miðallivialdri. Um meðallivitíðin veksur, so veksur talið av gomlum, og lutfalsliga verða fleiri gomul í teimum eldru aldursbólkunum.

Í sama tíðarskeiði veksur fólkatálið í arbeiðsvirkna aldrinum bert við 16 prosentum, úr umleið 25.000 upp í umleið 29.000 í 2038¹. Tað vil siga, at færri arbeiðsvirkin vera at gjalda fyri hvønn pensiónist. Grundleggjandi trupulleikin er tí: Væntaða broytingin í aldursbýttu fólkasamansetingini hevur við sær, at skal verandi skattatryst haldast og keypsvirðið í eftirlønarárgjaldinum varðveitast, tá skal búskaparvøksturin vera rættuliga stórur. Verður búskaparvøksturin ikki nógv stórur, má skattatrystið vaksa, ella má eftirlønarárgjaldið verða minni.

Hetta er orsøkin til, at nógv lond í somu støðu sum vit hyggja eftir alternativum, til dømis einari nýggjari almennari skipan, sum er ein javnvág millum verandi skattafíggjaðu skipan og eina uppsparingsfíggjaða skipan. Uppsparingsfíggjaða skipanin kann so vera antin á almennum ella privatum grundarlag.²

¹ Í framrokningini er roknað við sama burðartítleika sum miðskeiðis í 90unum.

² Nógvy mismisk model finnast úti í heimi sum kundu verið áhugaverd at hugt nærri at, men tá nú landsstýrið og Javnaðarflokkurin hava ítøkilig uppskot, fara vit at halda okkum til tey og variatiónir í generella modellinum, ið er grundarlag undir uppskoti landsstýrisins. Heimsbankin hevur í eini bók frá 1994, Averting the Old Age Crisis, viðgjørt somu spurningar, sum verða viðgjørdir her (og fleiri aðrar). Henda bók hevur síðan hon kom út verið brúkt sum

Ansast skal tó eftir, at vit ikki gera myndina ov dapra, tí vit skulu ikki grunda eina so avgerandi broyting av eftirlønarviðurskiftunum á forsagnir so langt fram í tíðina, uttan at hava vígað forsagnirnar væl og virðiliga. Ein sannroynd, sum tekur nakað av dramatikkinum av væntaðu økingini í ættarliðakvotuni (fólki í eftirlønara aldri - 65 og omanfyri - í mun til teirra í arbeidssfórum aldri - 20-64) komandi 40 árin er, at broytingin hevur verið umleið tann sama seinasu 40 árin, kanska heldur størri. Hóast ættarliðakvotan er vaksin umleið 40% seinastu 40 árin, so hava vit megnað at veitt teimum eldru fólkapensjón, uttan at hon er minkað í virði. Tó má sigast, at skattatrygging er vaksið munandi hesi somu ár, uttan tó at siga, at tað er skattagjaldið til eftirløn, sum hevur gjørt skattabyrðuna tyngri.

2.2 Verandi fólkapensjónsskipan

Rætt til fólkapensjón hava øll fólk yvir 67 ár. Fólkapensjónsupphæddin er ein grundupphædd og ein viðbót. Grundupphæddin er 3313 krónur um mánaðin fyri gift og 4169 krónur um mánaðin fyri stök. Viðbótin er 1153 krónur um mánaðin fyri gift og 1644 fyri stök. Viðbótin er treytað av inntøku. Ein pensjónistur kann forvinna 20600 krónur um árið uttan móttroking í viðbótini. Inntøka útyvir 20600 krónur verður móttroknað við 60% í fólkapensjónsviðbótini.

2.3 Samhaldsfasti arbeidsmarknaðareftirlønargrunnurin

Arbeidsmarknaðareftirlønargrunnurin varð við lögtingslóg settur í verk 1.1 1992. Endamálið er at tryggja øllum 67 ára gomlum og eldri, og sum hava fastan bústað í Føroyum, rætt til arbeidsmarknaðareftirløn. Grunnurin verður fíggaður við árligari inngjalding frá øllum løntakarum, ½% av ársins A- og B-inntøku, og samsvarandi frá arbeidsgævarum ½% av útgoldnu A-inntøkunum. Eisini sjálvstøðugum er álagt at gjalda ½% av skattskyldugu inntøkunum. Inngjaldingin kom í gildi 1.1 1992, men útgjaldingin fór ikki at virka fyrr enn 1.1 1997. Landsbankin, ið umsitur samhaldsfasta, gevur eina ferð um árið út eitt yvirlit, so fólk kunnu síggja, hvussu nógv tey fara at fáa útgoldið. Útgjaldið er í ár 595 krónur um mánaðin.

útgangsstøði í búskaparlitteraturinum um pensjónsproblemattikkin. Sum sammetingargrundarlag fyri uppskotunum hjá landsstýrinum og andstøðuni verður tí brúkt tilmælið hjá Heimsbankanum til, hvussu ein pensjónsskipan skal uppbyggjast. Viðmerkjast skal, at tað ikki hevur nakað at gera við, hvørt uppskotið hjá Heimsbankanum verður mettt at vera eitt gott uppskot ella ikki. Harafrat styðja vit okkum til bókina Opsparing og Fremtidig Velfærd, sum danska Finansrådet gav út í 1998.

2.4 Eftirlønarskipanir í privatum høpi

Tey trý sløgini av privatum eftirlønarskipanum, sum her eru lýst, verða øll vanlig fíggað við mánaðarligum inngjöldum frá ávikavist arbeiðsgevaranum og løntakaranum, helst einum føstum prosentparti av lønini. Í ávísan mun verða kapitaluppsparingar fíggaðar við einum inngjaldi árliga. Inngjöldini verða samlað og rentað á eini konto, ið er bundin fram til pensiónsaldur. Inngjöld upp til eitt loft kunnu dragast frá skattskyldugu inntøkuni. Í ár er loftið 40100 krónur.

1. Kapitalpensión.

Kapitalpensión er ein skipan, har upphæddin verður útgoldin í einum, tá uppspararin fær ein ávísan aldur, vanlig tá hann verður 60 ár ella 65 ár. Upphæddin verður skattað við 35%.

Um uppspararin doyr, áðrenn hann fyllir 60, fáa arvingarnir uppsparingina. Um uppspararin doyr, aftaná hann hevur fingið uppsparingina útgoldna, fáa arvingarnir tað, sum eftir er av uppsparingini. Arvingar verða viðgjørdir á sama hátt skattliga sum upprunaligi uppspararin, t.e. skattliga sæð eru uppspararin og arvingar hansara sami persónur. Tað sama er galdandi fyri ratupensión.

2. Ratupensión.

Tá uppspararin fer av arbeiðsmarknaðinum verður avtalað, í hvussu nógv ár ratupensiónin skal rindast aftur til uppspararan. Ofta verða ratupensiónir rindaðar uppspararanum yvir 10 ár. Ratupensiónir verða skattaðar sum vanlig skattskyldug inntøka.

Um uppspararin doyr, áðrenn hann fer frá, yvirtaka arvingarnir uppsparingina. Um uppspararin doyr, aftaná ratuútgjaldingin er byrjað, yvirtaka arvingarnir tað, sum eftir er av uppsparingini.

3. Lívrenta.

Tá uppspararin verður 67 ár, fær hann eina pensión, sum er útroknað við grundarlagi í inngoldnu upphæddini. Útroknaða pensiónin verður útgoldin, so leingi persónurin livir. Áramálið pensiónin verður útgoldin er sostatt ikki tengt at, hvussu stór uppsparada upphæddin er. Útgjöld frá lívrentu verða roknað sum vanlig skattskyldug inntøka.

Um uppspararin doyr, áðrenn hann fyllir 67 ár, fáa arvingarnir einki. Um uppspararin doyr eftir at verða fylltur 67 ár fáa arvingarnir heldur einki. Tað vil siga, at í samband við lívrentuskipanir verða uppspararin og arvingar hansara ikki roknaðir sum sami persónur.

2.5 Samlaða eftirlønaruppsparingin í Føroyum

Eftirlønaruppsparingin hjá føroyingum verður lýst sum uppsparing, ið verður gjørd við skattafrádráttarætti fyri inngjöld, og sum uppsparing har skatturin verður goldin, tá peningurin verður útgoldin. Henda eftirlønaruppsparing er sett í Føroya Lívstrygging og Arbeidsmarknaðareftirlønargrunnin (umleið 1150 mill.kr.), í donsk pensións- og lívstryggingarfeløg (730 mill. kr.) og í føroyskar peningastovnar (umleið 375 mill. kr.). Hetta gevur tilsamans eina eftirlønaruppsparing uppá umleið 2255 milliúnir krónur. Talið fyri donsku pensións- og lívstryggingarfeløgini er frá 1997 og er tí væntandi størri í dag.

Ein donsk útrokning (Møller og Nielsen (1997)) kemur til, at ein fult útbygd eftirlønaruppsparing fyri allan tann danska arbeidsmarknaðin skal vera á leið tvær ferðir bruttotjóðarúrtøkuna. Føroyska bruttotjóðarúrtøkan kann leysliga metast til góðar 6 mia. kr. í 1999, so ein føroysk eftirlønaruppsparing á sama støði skal vera umleið 12 mia. kr. ella 5 ferðir so stór sum í dag.

Her skal tó havast í huga at í Føroyum er frívirði í húsum ein munandi uppsparing, helst meir enn í Danmark, so hetta kann regulerað støddina á kravdu samlaðu eftirlønar-uppsparingini nakað niðureftir.

3 Skattafiggjaðar skipanir – teori og praksis

Tveir høvuðsmøguleikar eru fyri at fígga eina pensiónsskipan. Annar er verandi almenna skipan, har tey arbeidsvirknu gjøgnum skattin fígga pensiónina hjá teimum, sum í sama tíðarskeiði eru gomul. Hetta er sokallaða pay-as-you-go skipanin (PAYG). Henda skipan verður viðgjørd í hesum parti. Hin móguleikin er, at bygdir verða ein ella fleiri grunnar, soleiðis at tey, sum nú eru arbeidsvirkin, gjalda inn til hesar grunnar og síðani fáa pensiónsútgjaldingar frá grunnunum, tá tey gerast pensiónistar, t.e. ein uppsparingsfíggað

skipan, har hvørt ættarlið, árgangur ella persónur rindar fyri sína egnu pensión. Uppsparingsfíggingjaðar skipanir verða viðgjørdar í næsta parti.

3.1 Sosiali sáttmálin millum ættarliðini

Fólk hava brúk fyri at kunna lívbjarga sær alt lívið, men eru oftast bara arbeiðsvirkin ein part av lívinum. Tí er neyðugt onkursvegna at tryggja sær eina inntøku eisini tann partin av lívinum, tá eingin arbeiðsinntøka er. Í framkomnum samfeløgum hevur almenni sektorin áttikið sær ein stóran leiklut í arbeiðnum at javna inntøkuna hjá fólki soleiðis, at tey altíð hava eitt inntøkugrundarlag.

Pensiónsskipanin, sum er í gildi í Føroyum í dag, er ein skattafíggingjað skipan. Tað vil siga, at eitt slag av sosialum sáttmála er millum ymisku ættarliðini í samfelagnum. Sáttmálin gongur út uppá, at tey, sum eru í arbeiðsvirknum aldri, gjøgnum skattin geva ein part av síni inntøku til tey eldru, sum ikki longur eru á arbeiðsmarknaðinum, við tí fortreyt, at tá tey verða gomul, fáa tey ein part av inntøkuni hjá teimum, sum tá eru ung. Um sosiali sáttmálin millum ættarliðini skal virka uttan trupulleikar, er neyðugt at øll ættarlið klára og vilja lyfta forsorgarbyrðina, tá tað er teirra tørn. Haraftrat skal hvørt ættarlið samstundis uppala eitt nýtt ættarlið, sum kann taka við næstu vakt. Um bara verður hugt eftir tíðarskeiðnum, tá ein er arbeiðsvirkin, lyftir ein eina forsorgarbyrðu, men sæð yvir eitt lívsskeið er tó ikki nøkur byrða sum so, sáttmálin er bara ein háttur at javna inntøkuna hjá tí einstaka yvir lívsskeiðið. Hugsast skal tó um, at í sama ættarliði rinda nøkur meira enn hini, meðan øll fáa somu upphædd útgoldna. Tí kann sigast, at innanfyri hvørt ættarlið er ein umfordeiling.

3.2 Løngjalds- og prístalsviðgjørdar skipanir

Pensiónin verður fíggingjað gjøgnum skattin, sum verður kravdur frá teim arbeiðsvirknu. Skattaprosentið, ið krevst fyri at fíggingja pensiónirnar, kann skrivast sum eitt fald av tveimum liðum³. Fyrsti liðurin er *endurgjaldskvotan*, t.e. lutfallið millum pensiónina og miðalinntøkuna hjá teim arbeiðsvirknu, meðan seinni liðurin er *ættarliðskvotan*, t.e. lutfallið millum gomul og ung. Prosentvøksturin í framleiðsluni frá ættarlið til ættarlið er

³ Kravda skattaprosentið kann skrivast sum $S = (P/M) \cdot (G/U)$, har S=skattaprosent, P=pensión, M=miðalinntøka, G=tal av gomlum og U=tal av ungum.

prosentvøksturin í produktivitatinum hjá tí einkulta í arbeiðsvirkna ættarliðnum pluss prosentvøksturin í talinum av arbeiðsvirknum.

Vanliga verður annar av tveimum móguleikum fyri at býta vøksturin í produktivitatinum millum ættarliðini nýttur. Verður pensiónin prístalsregulara fáa tey gomlu eina fasta reala keypsorku. Allur vøkstur í produktivitatinum verður verandi hjá arbeiðsvirkna ættarliðnum. Tað vil siga, at endurgjaldskvotan fellur sum tíðin gongur, og skattatrystið lækkar, um ættarliðskvotan er óbroytt. Prístalsregulering verður nýtt í flestu ídnaðarlondum, millum annað í USA, Canada og Bretlandi.

Verður pensiónin hinvegin regulerað eftir lönini, er endurgjaldskvotan konstant, og pensiónisturin fær ein part av produktivitetsvøkstrinum í sín lut. Lønregulering verður nýtt í millum annað Danmark og Týsklandi. Einstøk lond, til dømis Frankaríki, hava nú eina blandaða regulering, tað vil siga, at reguleringin er ein blanding av inflatiónsregulering og reallønregulering.

Lat okkum hugsa okkum, at ein pensiónistur er fyri hvønn arbeiðsvirknan. Pensiónisturin fær ein part av inntøkuni hjá tí arbeiðsvirkna. So leingi hvørt ættarlið endurstovnar seg sjálv, t.e. stovnar eitt ættarlið, ið er líka stórt, sum sítt egna, eru eingir trupulleikar at fígga hesa skipan. Trupulleikin kemur, um fólkatálið byrjar at minka av tí, at hvørt ættarlið ikki endurstovnar seg sjálv, t.e. at ættarliðskvotan veksur. Nú eru meira enn ein pensiónistur fyri hvønn arbeiðsvirknan. Verður pensiónin prístalsregulerað, má pensiónisturin nú fáa lut í produktivitetsvøkstrinum, fyri at uppviga minkingina í talinum av arbeiðsvirknum. So leingi produktiviteturin er vaksin meira enn ættarliðskvotan er vaksin, veksur reala keypsorkan hjá teim arbeiðsvirknu tó framvegis, tí endurgjaldskvotan er minkað meira, enn ættarliðskvotan er vaksin, og skattatrystið lækkar.

Er pensiónin løngjaldsregulera, má hvør arbeiðsvirkin geva ein størri part av síni inntøku, tí ættarliðskvotan er hækkað, meðan endurgjaldskvotan er óbroytt, og tí má skattatrystið hækka. Á henda hátt bera tey arbeiðsvirknu størri part av búskaparligu byrðuna av demografisku forskjótingini við løngjaldsregulering.

Grundleggjandi trupulleikin er altso, at demografiska forskjótingin viðførir, at vøksturin í samfelagsligu framleiðsluni minkar, alt annað líka. Tískil er neyðugt at velja eitt reguleringsgrundarlag, fyri at avgerða, hvussu kostnaðurin av minkingini í vøkstrinum skal bítast millum arbeiðsvirkin og pensiónistar.

3.3 Fíggjarliga haldføri í føroysku skipanini

Í nógvum londum í heiminum, eisini Føroyum, er ein ógvuslig demografisk forskjóting á veg. Talið av pensiónistum sum partur av samlaða fólkatálinum fer komandi árinum at vaksa nógv, av tí at ungu ættarliðini eru minni, og tí at fólk liva longur og tí eisini eru pensiónistar longur. Hetta viðførir eina stóra forsyrgjarabyrðu. Samanbórið við nógvum aðrar búskaparligar trupulleikar hevur forsyrgjarabyrðan tó tann eginleika, at hon er løtt at síggja og meta støddina á, t.e. at møguleiki er fyri at fyrireika seg upp á hana og avgera, hvussu hon skal bítast millum ættarliðini.

Í eini skattafíggjaraðari skipan verður skattatrystið reglura so hvørt, soleiðis at skattainntøkurnar altíð eru nóg stórar til at fíggja pensiónirnar. Legg til merkis, at um pensiónin verður prístalsreglurað, sum til dømis í Føroyum, kann møguleiki vera fyri at lækka skattatrystið, um produktivitetsvøksturin er nóg stórir. Tá landsstýrið metir, at "tað er eyðsæð, at verandi pensiónsskipan í longdini ikki fer at megna at geva okkara pensiónistum nøktandi veitingar" er hetta bara "eyðsæð", um ættarliðskvotan veksur nógv meira, enn endurgjaldskvotan minkar, og skattatrystið tí má munandi upp, ella tí at landsstýrið ætlar at halda endurgjaldskvotuna stóðuga við at skifta til lønregluring av pensiónunum. Av tí at gongdin í endurgjaldskvotuni avhongur av gongdini í produktivetinum, sum er ógvuliga óviss, og ongar ætlanir eru um at skifta til lønregluring, má niðurstøðan vera, at metingin hjá landsstýrinum ikki er "eyðsæð".

Tá framrokningar verða gjørdar av, hvussu skattatrystið fer at broytast sum fylgja av demografisku broytingunum, er nógv lættari at gera metingar við eini lønregluraðari pensión. Hetta kemst av, at í hesum føri broytist endurgjaldskvotan ikki og tí broytist skattatrystið bara sum fylgja av broytingini í ættarliðskvotuni, og henda er rímuliga lætt at framrokna. Er pensiónin hinvegin prístalsreglurað, broytist endurgjaldskvotan eisini, og hon broytist alt eftir broytingunum í produktivetinum, sum er ógjørligur at siga nakað um við vissu. Tað

einasta, ið kann sigast í hesum føri er, at í søguligum tølum sæst, at yvir longri tíðarskeið er produktiveturin vaksandi, og at skattatrýstið tí nokk ikki nýtist at hækka líka nógv við eini prístalsreguleraðari skipan sum við eini lønreguleraðari skipan.

Í útlondum eru nógvar kanningar gjørdar av, hvørja ávirkan demografiska forskjótingin fær á skattaprocentið, og einamest eru framrokningarnar gjørdar við lønreguleraðum pensiónum. Úrslitini benda á, at við verandi skattafíggaðari skipan fara lond sum Danmark og Týskland, ið hava nøkulunda sama demografiska profil sum Føroyar, sum frálíður at hava eitt skattatrýst, ið er 5-8% hægri, enn tað er í dag. Hetta er ein ógvuslig hækking, og ivasamt er, um komandi ættarlið vilja gjalda henda meirkostnað. Tí er spurningurin, um meira ella minni radikalar broytingar í pensiónsskipanini skulu fremjast, vordin eitt týðandi politiskt evni í nógvum londum.

Føroyska skipanin er prístalsregulerað (í prinsippinum). Tí er gongdin í endurgjaldskvotuni ógjørlig at meta um. Framrokningar finnast, sum vísa, at nominelli kostnaðurin av pensiónsskipanini fer at vaksa heilt nógv. Men av tí at eingin veit, hvussu produktiveturin fer at broytast, er eingin sum veit við vissu, hvussu stórir partur pensiónirnar verða av løngjaldingunum, og tí heldur ikki um skattaprocentið má hækka ella lækka, um verandi skipan heldur fram. Tó kann væntast, at ein prístalsregulerað skipan verður munandi lættari at reka enn ein lønregulera skipan. Um søguliga gongdin í produktivetinum heldur fram er rættuliga vist, at skattatrýstið, ið stendst av pensiónsskipanini, fer at minka. Á næstu síðu er víst eitt roknidømi, ið gevur eina mynd av, hvussu skattatrýstið kann broytast alt eftir, hvussu produktivetsstøðið broytist.

Roknidomi 1

Ár	ættarliðskvota	Skattatrýst við			
		Løn Regulering	Prístalsregulering og Produktivitetsvøkstri upp á		
			1% p.a.	1,5% p.a.	2% p.a.
1998	0,251	6,1	6,1	6,1	6,1
2003	0,234	5,7	5,4	5,3	5,2
2008	0,24	5,8	5,3	5,0	4,8
2013	0,251	6,1	5,3	4,9	4,6
2018	0,279	6,8	5,6	5,1	4,6
2023	0,302	7,4	5,8	5,1	4,5
2028	0,327	8,0	5,9	5,1	4,4
2033	0,353	8,6	6,1	5,1	4,3
2038	0,353	8,6	5,8	4,7	3,9

Ættarliðskvotan er útroknað frá eini demografiframskriving hjá Hagstovu Føroya.

Sum útgangstöði er roknað við at endurgjaldskvotan í lötuni er 24,4% av eini løn upp á 20500 kr. um mánaðin, t.e. at pensiónin er 5000 kr. um mánaðin.

Útgangsstøðið í talvuni er eitt skattatrýst til fígging av pensiónsskipanini upp á 10%, sum svarrar nøkulunda til støðuna í dag. Sum tað sæst, økist skattatrýstið við 2,5 prosentstigum yvir sløk 40 ár, um verandi pensión verður lønregulerað, t.e.um endurgjaldskvotan er konstant, so skattatrýstið økist við ættarliðskvotuni. Verður pensiónin prístalsregulerað sæst hinvegin, at skattatrýstið, ið skal fíggjað fólkapensiónina, vil lækkað fyri rímlig boð upp á produktivitetsvøkstur, av tí at endurgjaldskvotan lækkar meira enn ættarliðskvotan hækkar. Jú hægri produktivitetsvøkstur, jú skjótari lækkar endurgjaldskvotan og harvið eisini skattatrýstið.

Ein donsk kanning (Finansrádet 1998) kemur eisini til ta niðurstøðu, at ein umskipan frá eini lønreguleraðari til eina prístalsreguleraða skipan loysir fíggingartrupulleikan í donsku skipanini. Hetta bendir á, at trupulleikin ikki er so bráfeingis við føroysku skipanini, men her stingur ein annar trupulleiki seg upp. Ein prístalsregulerað skipan viðførir, at endurgjaldskvotan lækkar, um produktiveturin og harvið lønirnar hækka, og tað merkir aftur, at fíggingartrupulleikin verður "loystur" við at gera munin millum livistøðið hjá pensiónistum

og arbeiðsvirknum størri. Hetta er ikki nøkur genial "loysn", og ikki kann væntast, at pensiónistarnir, sum jú eisini verða ein størri politiskur faktorur, tí tey verða fleiri, fara at góðtaka at verða lutfalsliga verri fyri í mun til tey arbeiðsvirknu, enn tey eru í dag.

Ført hevur verið fram, at ein samhaldsføst uppsparingsfíggað eftirlønarskipan skal avloysa skattafíggaðu skipanina, soleiðis at eingin skattafíggað pensión skal vera, t.e. at eisini núverandi almenna skipan skal vera uppsparingsfíggað. Grundgevingin fyri hesum er, at á henda hátt slepst undan vandanum fyri, at landskassin ikki hevur ráð til at gjalda lógarfestu pensiónirnar, um ein nýggj búskaparkreppa tekur seg upp. Men her eigur at vera hugsað um, at fyri almenna sektorin er ein uppsparingsformur líka góður sum tann næsti. Vilja politikkararnir sleppa undan vandanum, at samfelagið ikki fer at hava ráð til at gjalda pensiónirnar, kunnu teir minka vandan við at minka um landskassaskuldina og spara upp í góðum tíðum. Í grundini er ongin munur, hvørt peningurin liggur í landskassanum ella í einum almennum pensiónsgrunni, bara hann er tøkur!

3.4 Aðrir reguleringsmøguleikar

Aðrir møguleikar enn at skifta reguleringsgrundarlag eru frammi í kjakinum uttanlands. Ein ofta nevndur møguleiki er at hækka pensiónsaldurin. Í nógvum londum er miðalaldurin á fólki, sum fara av arbeiðsmarknaðinum, ikki nógv yvir 60 ár, ofta tí rættuliga lætt er at sleppa inn í almennar skipanir, sum leiða yvir í vanligu pensiónsskipanina, í Danmark til dømis "afterløn". At fólk fara av arbeiðsmarknaðinum kostar samfelagnum dupult, tí tey fara frá at verða við til at gjalda til at fáa pening, og tí hevur ein minking ella hækking upp á 1 ár í miðal pensiónsaldri stóran fíggarligan týðning fyri skipanina.

Tankagongdin aftan fyri uppskotið um at hækka pensiónsaldurin er, at eingin orsök er til at fólk við fullum arbeiðsførleika fara av arbeiðsmarknaðinum. Miðal livialdurin hjá fólki gerst hægri, og heilsustøðan hjá teim flestu er góð, og tí eigur møguleiki at vera fyri at hækka pensiónsaldurin. Onkur hevur nevnt møguleikan, at pensiónsaldurin regluliga skal hækka við einum prosentparti av hækkingini í livialdri, fyri á henda hátt at minka um vøxsturin í ættarliðskvotuni. Eitt meira realistiskt uppskot er at gera pensiónsreglurnar meira liðiligar, soleiðis at fólk hava eitt størri incitament til at verða á arbeiðsmarknaðinum longur enn nú. Sjálvt um grundarlagið fyri hesum uppskoti ikki er fíggingin av pensiónsskipanini, hevði hetta

sjálvandi hjálpt upp á fíggingartrupulleikan. Tað er tó ikki væntandi, at meðal pensiónsaldurin í Føroyum fer at hækka nokk, til at tað veruliga kann merkjast, tí í altjóða høpi er føroyski pensiónsaldurin høgur frammanundan. Lógfesti pensiónsaldurin er 67 ár, og veruligi meðal pensiónsaldurin er ikki nógv lægri, tí vit ikki hava nógvar av hesum "hálvu" pensiónsskipanunum, sum gera tað møguligt at fara av arbeiðsmarknaðinum við eftirløn áðrenn pensiónsaldur.

Ein triðji møguleiki, sum hevur verið nevndur, er beinleiðis at lækka samlaðu pensiónsútgjaldingarnar við at seta strangari krøv til fólk fyri at tey kunnu koma undir skipanina. Til dømis verður tosað um at leingja tíðina, fólk skulu hava verið á arbeiðsmarknaðinum fyri at fáa fulla pensión. Grundarlagið undir hesum uppskoti er, at í mongum londum vórðu endurgjaldskvoturnar settar ov høgt, tá skipanirnar vórðu innførdar. Hetta kundi gerast uttan trupulleikar, tí talið av gomlum var lutfalsliga lágt.

Endurgjaldskvotan í føroysku skipanini er væl lægri enn hon er í teimum londum, har uppskot eru um at lækka pensiónirnar, so at lækka føroysku pensiónirnar er nokk hvørki politiskt gjørligt ella ynskiligt. Harafrtat er føroyska skipanin sett upp eftir einum øðrum leisti enn í hesum londum. Í Føroyum fáa øll fólkapensiónsgrundupphæddina, tá tey verða 67 ár, og øll fáa somu upphædd. Pensiónin er soleiðis ikki knýtt at nøkrum krøvum fyri at koma undir skipanina, sum til dømis hvussu nógv ár ein hevur verið á arbeiðsmarknaðinum.

3.5 Fyrimunir og vansar við ymiskum skattafiggjaðum skipanum

Ein spurningur er, um núverandi skipan við grundupphædd og viðbót er rætti mátin at skipa fólkapensiónina. Tríggir høvuðshættir finnast:

1. Fólkapensiónin verður ásett eftir tørvi fyri hvønn einstakan.
2. Pensiónin er sama upphædd fyri øll.
3. Mótroknaður verður ein ávísur prosentpartur av uppsparing í øðrum skipanum í fólkapensiónsútgjaldinum.

3.5.1 Fólkapensión eftir tørvi

At áseta fólkapensiónina eftir tørvi fyri hvønn einstakan er sera dýrt at umsita. Hartil kemur, at skipanin neyvan kann góðtakast sum ein generel skipan, har hvør einstakur skal dokumentera sín tørv fyri Almannastovuni, til tess at yvirliva á ellisárum. Tískil er hon bert realistisk, sum ein ískoytismøguleiki, í teimum førum har onnur pensión ikki røkkur til lívsins upphald.

3.5.2 Sama upphædd til øll

Ein føst upphædd til øll kann vera neyðug fyri sosiala samleikan í skipanini. Vandí kann vera fyri at stuðulin millum fólk til skipanina minkar, um summi einki fáa útgoldið, t.e. um grundupphæddin, sum øll fáa, verður avtíkin. Trupulleikin við hesum er, at skulu øll fáa somu upphædd, má upphæddin lækkast lutfalsliga í mun til, hvat hon er í dag, til dømis við bert at prístalsregulera viðbótina, annars verður skipanin ov dýr fyri tað almenna. Roknidømi 1 vísti, at um allir pensiónistar fáa 40% av eini arbeiðsmannaløn, so má skatturin til pensiónir hækka úr 6,1% upp í 8,6% tey næstu 40 árin. Verður pensiónin hinvegin prístalsregulerað fer hetta sum tíðin líður at minka tað minstamarkið í lutfalsligum livistøði, sum skipanin tryggjar.

Hinvegin kann argumenterast fyri, at endamálið við skipanini er rokkið, um almenna skipanin tryggjar eitt ávíst realt livistøðið fyri øll við at gjalda út eina fasta upphædd til øll. Harafrat minkar incitamentið til at skjótt at brúka eina uppsparða eftirløn, um alternativíð er ein fólkapensión við einum føstum lágum gjaldi. Í hesum føri hugsa fólk seg nokk um eina ferð aftrat, áðrenn tey brúka allan peningin upp á ein gang. Hetta kann tulkast sum ein fyrimunur við eini almennari skipan við einum føstum gjaldi, t.e. ein skipan sum bert hevur grundupphædd.

3.5.3 Mótrokning í eftirlønaruppsparing

Størsti fyrimunurin við eini skipan, har mótroknaður verður ein prosentpartur av privatu uppsparingini er, at innanfyri givnar fíggjarkarmar kann mesta útgjaldið setast hægri enn í eini skipan við sama útgjaldi til øll. Sigast kann hinvegin, at talan verður her um dupulta umfordeiling, tí fyrst rinda háinntøkurnar mest inn til almenna partin av skipanini, og síðan

fáa tær minst út. Hetta gevur dupulta umsiting og harvið hægri kostnað enn ein skipan við sama útgjaldi til øll.

Ein trupulleiki við at mótrokna ein ávísan prosentpart av uppsparingini í fólkapensiónsútgjaldinum er, at mótrokningin í fólkapensiónsútgjaldinum kann síggjast sum ein eyka skattur, soleiðis at marginals kattaprocentið verður rættiliga høgt. Hetta gevur sjálvandi incitamentstrupulleikar, kanska serliga hjá láginntøkunum, har tað illa kann loysa seg at leggja til síðis. Vandur kann eisini vera fyri, at verður mótrokningsprocentið ov høgt, koma tey flestu av teimum við lágari inntøku í arbeiðsvirknum aldri at liggja beint yvir minstaútgjaldinum (grundupphæddini) í ellisárunum. Tey koma sostatt at fáa lítið hægri útgjald enn onnur, ið onki hava spart upp.

Grundleggjandi trupulleikin er altso, at jú hægri minstaútgjaldið og mótrokningsprocentið eru, minni er incitamentið til at spara upp til aldurdómin.

3.6 Niðurstøða

Av hesum kann kanska samlað sigast, at ein blandingsskipan við grundupphædd og viðbót er eitt rímligt kompromis, um mótrokningin í viðbótini ikki verður gjørd so álvarslig, at hon tekur incitamentið til at spara upp burtur, um reglurnar eru einfaldar, og karmarnir annars verða hildnir stabilir, so tiltrúgv er til, at grundupphæddin og mótrokningsprocentið ikki verða broytt í tíð og ótíð.

Vandur skuldi ikki verið fyri, at skattafíggaða føroyska pensiónsskipanin í verandi líki fer at koma í trupulleikar. Harafrat kann sigast, at flestu bygnaðarligu eginleikarnir eru á góðari leið. Men skipanin kann í eini samanbering við tilsvarandi skipanir í øðrum londum sigast at verða á lægri støði. Meðal pensiónsaldurin er høgur sammett við onnur lond. Endurgjaldskvotan er lág í mun til útgjaldið í londum, vit vanliga samanbera okkum við, og útgjaldið er prístalsregulerað, sum merkir, at endurgjaldskvotan lækkar, so hvørt sum produktiviteturin og harvið lønirnar hækka.

Hetta merkir so aftur, at sjálvt um ættarliðskvotan hækkar, fer skipanin ikki at økja skattatrystið, í hvussu so er ikki so nógv, at vandur skuldi verðið fyri, at tey arbeiðsvirknu fara at nokta at gjalda. Hinvegin er greitt, at ein prístalsregulerað skipan førir til størri inntøkumun

millum tey arbeiðsvirknu og pensiónistarnar. Samstundis kann roknast við, at framtíðar pensiónistar, sum eru vandir við betri livikor enn nútíðar pensiónistar, fara at krevja eitt hægri livistøði í aldurdóminum, enn núverandi pensión kann geva. Tí eru góðar grundir til at kanna, um møguligt er at finna eina skipan, sum er fíggjarliga haldbar, og sum samstundis tryggjar pensiónistunum eitt rímligt lutfall av samfelagsliga tilfeinginum.

4 Uppsparingsfíggjaðar skipanir – teori og praksis

4.1 Uppsparing

Alternativ við til eina skattafíggjaða skipan er uppsparingsfíggjaða skipanin. Meðan skattafíggjaða skipanin byggir á ein sosialan sáttmála, sum sigur, at tey arbeiðsvirknu gjalda til tey gomlu, byggir ein uppsparingsfíggjað skipan á hugtakið um, at fólk spara upp til sína egnu pensión. Tað vil siga, at fólk, meðan tey eru arbeiðsvirkin, gjalda til eina eftirlønarskipan, sum tey síðan fáa útgjald frá, tá tey verða gomul. Henda eftirlønarskipan kann so vera individuell ella samhaldsføst og kann vera almenn ella privat.

Uppsparing er bara ein háttur at flyta nýtslu frá teim tíðarskeiðum í lívinum, har ein vinnur lutfalsliga nógvan pening til tey tíðarskeið, har ein vinnur lutfalsliga lítið. Ein eftirlønarskipan er sostatt bara ein háttur hjá tí einstaka at umfordeila inntøku frá arbeiðsvirknum aldri til lívið aftan á arbeiðsvirknan aldur. Hetta er grundarlagið undir einari og hvørjari aldurdómstrygging. Tað vil siga, at í eini viðgerð av uppskotum um eina nýggja pensiónsskipan eigur hetta at verða brúkt sum útgangsstøðið, og ikki, hvussu pensiónsskipanin sær út í dag.

Haraftrat er tað týðningarmikið, at fólk síggja, at eftirlønarskipan er ein kostnaðar fyri nýtslumøguleikar í aldurdóminum. At spara upp til eftirløn er í veruleikanum tað sama sum at gjalda nú fyri tað nýtslu, ein fer at hava, tá ein gerst gamal. Hetta gerst mest týðiligt, um skipanin er innrættað soleiðis, at jú meira ein rindar inn, jú meira fær ein aftur, tá ein gevst á arbeiðsmarknaðinum. Tað vil siga at tað gerst greitt fyri einstaklingin, at minkingin í nýtsluni í dag er prísurin fyri størri nýtslu í aldurdóminum.

Út frá hesum sjónarhorni er niðurstøðan, at støddin á eftirlønarpásparringini í stóran mun eigur at vera ein sjálvboðin avgerð hjá tí einstaka, alt eftir hansara vali millum nýtslu nú og nýtslu í framtíðini.

Hugsa vit so víðari fram frá hesum grundstøði finna vit útav, at hjá nøkrum er uppsparingin til tíðarskeiðið aftan á arbeiðsvirknan aldur av einhvørjari orsök ikki nóg stór til at tryggja eitt samfelagsliga definerað rímuligt livistøði. Tá hevur millum annað føroyska samfelagið valt at traðka til, og hjálpa tí einstaka, soleiðis at skilja, at samfelagið tryggjar tær hetta rímuliga livistøðið svarandi til hægsta fólkapensiónsútgjald í tann mun, tú ikki ert førur fyri at gera tað sjálvur.

Altso er almenna fólkapensióin eitt trygdarnet, ið traðkar til, tá persónliga uppsparingstryggingin ikki røkkur. Ein pensiónsskipan hevur sostatt ikki til endamáls at vera eitt politiskt amboð til at umfordeila millum ymsar bólkar í samfelagnum. Heldur er umfordeilingin í pensiónsskipanini eitt úrslit av samfelagsliga tryggingarelementinum í skipanini, júst sum umfordeilingar millum persónar í øllum øðrum tryggingarskipanum er eitt úrslit av samhaldsfestinum í skipanini heldur enn eitt endamál í sær sjálvum.

4.2 Aftur til grundstøðið, men við trygdarneti

Flestu samfeløg hava bygt pensiónsskipanir, ið skulu veita inntøkutrygd fyri eldru borgararnar sum ein part av sosiala trygdarnetinum. Men seinastu árin hava nógv av hesum samfeløgum antin skift skattafíggaða skipanina út við eina uppsparingsfíggaða skipan, ella hava tey bygt eina uppsparingsfíggaða skipan við síðuna av verandi skipan, soleiðis at pensiónsskipanin hevur tvær súlur. Uppbyggingin av hesum nýggju skipanum er ein roynd at skapa pensiónsskipanina eftir einum øðrum leisti, sum ætlandi skal geva hægri pensión, uttan at seta undirtøkuna fyri skipanini í almenninginum í váða. Ætlanirnar kunnu síggjast sum - í hvussu so er partvísar - royndir at koma aftur til tað grundstøðið, sum er útgreinað omanfyri, men við trygdarneti.

Inngjaldið til eina almenna pensiónsskipanin er ein skattur á tann hátt, at fyri tann einstaka er einki samband millum inngjald og útgjald. Men hóast hetta, so svarar skattafíggaða skipanin fyri tann einstaka eisini til, at hann ella hon er tvungin til at spara upp í einum ávísam

virðisbrævi, ið gevur eitt avkast alt eftir, hvat politikkararnir vilja og kunnu lata, sum fylgju av fólkvøkstri og vøkstri í produktiviteti. Legg tó til merkis, at samfelagsliga sæð fer eingin uppsparing fram. Ein partvís útskipting av skattafíggjaðu skipanini við eina uppsparingsfíggjaða skipan fer tí at økja um samlaðu uppsparingina í samfelagnum. Ógvuliga týðningarmikið er at gera sær greitt, at hetta ikki hendir orsakað av tvungnu uppsparingini í sær sjálvum, tí ein tvungin eftirlønaruppsparing uttan broyting í almennu pensiónini vil fyri tey flestu bara føra við sær, at tey minka aðra uppsparing tilsvandi. Økingin í uppsparingini stendst av, at upphæddin fólk við inntøku í arbeidssørum aldri vænta at fáa frá skattafíggjaðu skipanini minnar, soleiðis at tey noyðast at spara meira upp sjálvi fyri at halda livistøðið eftir arbeidssøran aldur. Vert er at leggja til merkis, at í tann mun fólk longu hava lækkað sínar væntanir til sína fólkapensión, kann væntast, at tey longu hava økt sína uppsparing.

Hóast tað ikki er so eyðsýnt, so er eisini eitt avkast í einari skattafíggjaðari skipan. Hetta avkastið er vøksturin í inngjaldinum til skipanina frá einum tíðarskeiði til tað næsta. Hesin vøkstur kemur frá eini øking í talinum av teimum, ið gjalda inn í skipanina og eini øking í inngjaldinum hjá hvørjum einstøkum av teimum, sum gjalda inn. Við vaksandi talið av arbeidandi fólk og reallønarhækkingum hjá hvørjum einstøkum ber til at gjalda út til pensiónistar eina størri upphædd, enn tey rindaðu inn í skipanina, uttan at hækka skattatrystið. Við einari uppsparingsfíggjaðari skipan, óansæð um hon er individuell ella ikki, verður avkastið væntandi væl hægri, tí søguliga hevur avkastið av kapitalíløgum verið væl hægri enn fólkvøkstur og reallønarhækking samanlagt. Tað merkir, at inngjaldið kann lækka í mun til skattafíggjaðu skipanina, og fólk allíkvæl fáa hægri útgjald í pensiónaldri (jvb. tó næsta part um skiftistíðina). Altso økjast nýtslumøguleikarnir hjá fólk bæði í og eftir arbeidssøran aldur. Hetta er ein stórir fyrimunur við einari uppsparingsfíggjaðari skipan og høvuðsargumentið fyri at avtrappa skattafíggjaðu skipanina til at vera ein tryggingarskipan hjá teimum, sum ikki hava móguleika fyri sjálvi at spara nóg mikið upp.

Økta samfelagsliga uppsparingin fer, ígjøgnum tær íløgur, sum uppsparingin kann fíggja, og økta avkastið av íløgnum, at viðføra, at eitt størri tilfeingi verður at deila ímillum ættarliðini, enn hvat annars hevði verið til taks. Hetta økir nýtslumøguleikarnar gjøgnum alt lívið, men hjálpir serliga í teimum tíðarskeiðum, tá lívreimin hjá fólk ofta er spent sera hart, til dømis hjá ungum fólk við húsalánum, billáni, fleiri børnum osfr.

4.3 Skiftistíðin

Lyftini um pensión til tey gomlu er at uppfata sum almenn skuld. Verður ein loysn vald, har henda almenna skuldin partvís verður avtrappað, og størri partur av skipanini skal uppsparingsfíggjast, verður ein skiftistíð, har tey, sum nú eru í arbeiðsvirknum aldri, skulu gjalda pensión til verandi pensiónistar, t.e. avtrappa skuldina, og samstundis gjalda í grunn til sína egnu pensión. Hetta hendir longu partvís við tað, at ein partur av arbeiðsmarknaðinum rindar inn til eftirlønaruppsparing samstundis, sum tey gjalda til eldra ættarliðið gjøgnum skattin.

Hetta kann geva ta fatan, at núverandi arbeiðsvirkin skulu gjalda dupult so nógv í skiftistíðini, sum hevði skattafíggjaða skipanin hildið fram einsamøll. Hetta er bert partvís rætt, tí gjaldið til skattafíggjaðu skipanina minskar yvir tíð, so hvørt sum núverandi pensiónistar fella frá, og nýggir pensiónistar dúva meira upp á uppspardu eftirlønina. Fyri tey sum eru ung í dag, verður inngjaldið til egna eftirløn fyri hvørja krónu í útgjaldi eisini minni enn upphæddin, tey sum skattgjaldarar rinda til verandi skattafíggjaðu skipan, tí avkastið er betur í eini uppsparingsfíggjaðari skipan. Eftir stendur tó, at er hetta tað einasta, sum hendir, so kemur núverandi ættarlið at gjalda fyri tvey ættarlið, og tí verður ikki móguleiki fyri at lækka gjaldingarnar hjá núverandi ættarliði til skattafíggjaðu skipanina stórvegis.

Tveir móguleikar eru fyri at deila kostnaðin av almennu skuldini til pensiónistarnar millum fleiri ættarlið. Tann fyrsti er at minka um almennu pensiónina beinanvegin. Á henda hátt gjalda tey, sum eru gomul í dag, ein part av skuldini. Men hetta svarar í veruleikanum til at nokta afturgjalding av almennari skuld, tí tey gomlu hava fingið lyfti um eina ávísa pensiónsupphædd. Hetta er tí ikki ein lokkandi móguleiki. Hin móguleikin er at deila pensiónsskuldina út á núverandi og komandi ættarlið. Hetta kann gerast í almennum ella privatum høpi. Tað almenna kann skifta lyftini til núverandi og framtíðar pensiónistar út við beinleiðis almenna skuld, t.e. taka lán, sum verður nýtt til at gjalda pensiónistunum við. Hetta lán kann so verða afturgoldið yvir fleiri ættarlið. Fíggjarliga tilsvandi, men uttan almenna uppiblanding, kann hetta gerast í privatum høpi, við at hvør einstakur í núverandi ættarliðið minskar um beinleiðis arvin til eftirkomararnar, t.e. brúkar ein part av ætlaða arvinum, sum eftirkomararnir annars høvdu fingið, til at gjalda almennu skuldina til pensiónistarnar.

5 Uppskot Heimsbankans í "Averting The Old Age Crisis"

5.1 Tríggjar súlur

Í bókini "Averting The Old Age Crisis" frá 1994, sum er ein umfatandi kanning av pensiónsspurninginum, er niðurstøða Heimsbankans, at fíggjarliga trygðin hjá teimum gomlu verður best vard, um ein skipan við trimum súlum verður uppbygd.

1. Fólkapensión

Fyrsta súlan eigur at vera ein almenn skattafíggjað skipan, sum hevur til endamáls at tryggja tey gomlu móti fátækradømi.

2. Tvungin individuell uppsparing í privatum høpi

Onnur súlan eigur at vera ein tvungin individuell uppsparing í privatum fíggingarstovni.

3. Sjálvboðin individuell privat uppsparing

Síðsta súlan er vanlig privat uppsparing.

Argumentið fyri at skilja pensiónsskipanina í tríggjar súlur er, at skipanin hevur tvær ymiskar funktiónir: Skattafíggjaða súlan gevur móguleika fyri neyðugu umfordeilingini, ið skal tryggja eitt minstamark fyri livistøðið hjá pensiónistunum. Onnur og triðja súla syrgja fyri, at tey, ið hava móguleika, so vítt gjørligt sjálvi tryggja sær aldurdómin við at spara upp, og allar tríggjar saman geva bestu trygd móti ymsu fíggjarligu árinunum, ið standast av at blíva gamal.

Við at skilja umfordeilingsfunctiónina frá uppsparingsfunctiónini í almennu súluni, kann hendan haldast lutfalsliga lítil, og harvið slepst undan nógvum av vansunum við eini stórari almennari skattafíggjaðari pensiónsskipan.

6 Føroysku uppskotini samanborin við uppskot Heimsbankans

6.1 Uppskot Javnaðarfloksins

Uppskot Javnaðarfloksins kann síggjast sum ein variatióin upp á modelið hjá Heimsbankanum, men hvar onnur súla brýtur frá við tað, at hon skal vera almenn og

solidarisk, og ikki privat og individuell. Javnaðarflokkurin ætlar, at ein tvungin uppsparingsfíggjað skipan skal innførast við at arbeiða víðari við samhaldsfasta arbeiðsmarknaðareftirlønargrunninum. Sum skilst, er høvuðsorsøkin til uppskotið um samhaldsfasta, at henda skipanin, í hvussu so er isolerað sæð, gevur eina størri umfordeiling innanfyri hvørt ættarlið enn uppskotið hjá landsstýrinum. Endamálið við uppskotinum hjá Javnaðarflokkinum er sostatt meira víttfevnandi enn bert trygging av livistøðinum hjá teim gomlu.

Prísurin fyri umfordeilingina er, at fleiri bindingar verða lagdar á eftirlønina hjá tí einstaka. Um eyka umfordeilingin er verd prísin, er ein politiskur spurningur, men uppgávan er væl at fáa ynsktu tryggingina við minst møguligum tvingsli, tí roknast kann við, at jú fleiri bindingar verða lagdar á eftirlønarpásparingina hjá fólki, jú truplari verður at fáa undirtøku millum fólk fyri skipanini.

Størsti trupulleikin við eini samhaldsfastari skipan er, at inngjaldið er ein skattur, tí at einki samband er millum, hvussu nógv ein rindar inn, og hvussu nógv ein fær aftur. Um ein til dømis fer frá at arbeiða fulla tíð til at arbeiða hálva tíð, og soleiðis bert rindar um helvtina av tí ein rindaði fyrr, so fær ein tað sama úr skipanini allíkavæl. Skipanin hevur heiti av eini uppsparing, tí fólk gjalda inn eitt ávíst tíðarskeið, og fáa so eitt útgjald seinni. Men skipanin er í veruleikanum ein skattur, og incitamentstruktururin er tí avskeplaður í mun til vanligu uppsparing. Fólk hava ongan móguleika fyri at broyta útgjaldið við at regulera inngjaldið. Frá sjónarhorninum hjá tí einstaka er eingin munur millum eina skattafíggjaða pensión og samhaldsfasta arbeiðsmarknaðareftirlønargrunnin.

Næsti trupulleikin við samhaldsfasta er, at skipanin skapar umfordeilingar, ið ikki eru væl grundaðar. Hon skapar til dømis eina rættiliga stóra umfordeiling millum ung og gomul í uppbyggingartíðini. Hesari umfordeiling ber til at vera fyri ella ímóti, men hon kann illa grundast í sjálvum tankanum um eftirlønarpásparing. Heldur er umfordeilingin ein fylgja av samhaldsfestinum, sum fylgir við einari slíkari skipan, um ein vil tað ella ikki.

Ein triðji trupulleiki við samhaldsfasta eftirlønargrunninum er, at hann hevur ein "free rider" trupulleika, t.e. hann skapar incitament til so vítt gjørliga at halda seg burtur tey árinu, ein skal

gjalda inn í felagskassan, men vera hjástaddur tá ein hevur rætt til at fáa útgjald úr kassanum. Hetta kann til dømis gerast við at arbeiða uttanlands so nógv sum gjørligt, men vera pensiónistur í Føroyum.

Politiski váðin verður væntandi størri í einari samhaldsfastari skipan av tí, at politikkararnir hava størri møguleika at "lána" pening úr skipanini enn í eini skipan, har hvør uppsparari hevur sína egnu konto. Í øðrum londum hava samhaldsfastir eftirlønargrunnar (sokallaðir "provident funds") havt ógvuliga vánalig úrslit, oftast tí at politikkararnir hava blandað seg upp í, hvussu stovnspeningurin skal plaserast. Til dømis verður ofta kravt av slíkum grunnum, at teir "taka samfelagslig fyrilit", sum í flestu førum merkir, at teir skulu læna pening til almenn projekt til undir marknaðarrentu. Eitt dømi um hetta er svenski AP grunnurin. Tí hava individuellar skipanir oftast eitt betri úrslit. Her er tó týðningarmikið at nevna, at ATP grunnurin, sum er danski arbeiðsmarknaðar-eftirlønargrunnurin hevur frálík úrslit at vísa á, bæði viðvíkjandi umsitingarkostnaði og kapitalavkasti.

Ført hevur verið fram, at meira individuell skipanin er, størri kapitalmarknaðarváða átekur tann einstaki uppspararin sær, tí yvir eitt longri tíðarskeið avhongur støddin á uppsparingini í stóran mun av avkastinum í marknaðinum. Í eini solidariskari skipan verður hesin váðin spjaddur millum allar uppsparararnar í skipanini og verður tí nógv minni fyri tann einstaka. Men at spjaða kapitalmarknaðarváðan kann eisini gerast í einari privatarari skipan, til dømis við einari puljupensión. Hetta eru persónligar/individuellar skipanir, har uppsparingin verður gjørd í eini pulju. Hvør uppsparari hevur so krav upp á kapital og avkast av puljuni í mun til uppsparingina. Puljupensiónir eru sera vanligar aðrastaðni. Hetta er sostatt ikki nakað munadygt argument fyri eini samhaldsfastari skipan.

Verður samhaldsfasti útbygdur, kemur ein grunnur at umsita fleiri milliardir krónur uttan kapping. Tí kann vandi vera fyri, at avkastið ikki verður so høgt, sum tað annars kundi verðið.

Ein stórus trupulleiki er, at eingir valmøguleikar eru, t.e. ert tú ósamdur við, hvussu arbeiðsmarknaðareftirlønargrunnurin umsitur eftirlønarpuljupensiónina, so er einki at gera við tað. Arbeiðsmarknaðareftirlønargrunnurin velur eitt býti av inngjaldunum upp á lánsbrøv, partabrøv osfr., og avkastið er so hareftir. Møguleikin hjá fólki at velja til dømis at plaserast ein

størri part av uppsparingini í partabrøv við størri váða, men eisini størri avkasti, minkar nógv, um fólk vera tvungin til at plasera 10% av lønini í eina eftirlønaruppsparing í arbeiðsmarknaðareftirlønargrunnin. Vert er at hugsa um, at tað serliga verða láginntøkurnar, sum koma at líða undir hesum, tí gjaldið til samhaldsfasta verður meginparturin av uppsparingini hjá teimum. Háinntøkurnar spara ofta meira upp og kunnu tí brúka aðra uppsparing til at keypa partabrøv fyri, soleiðis at uppsparingin fær tann váða- og avkastprofil, tey vilja hava.

Sami trupulleiki er galdandi við eini skipan, har eftirlønaruppsparingin fer ígjøgnum fakfelagið, so í so máta leggur samhaldsfasti ikki nógv størri bindingar á eftirlønaruppsparingina hjá tí einstaka. Men roknast kann við, at limirnir í einum fakfelag ynskja nøkulunda sama risikoprofil í eftirlønaruppsparingini, av tí at teir ofta hava sama risikoprofil av humankapitalinum. Við individuellum konti í fakfelagsregi ber í veruleikanum til at fáa fyrimunirnar frá bæði samhaldsfasta og reint privatum individuellum konti:

1. Privatan ognarrætt til egna uppsparing, sum gevur røtt incitament.
2. Betri risikoprofil fyri tann einstaka, enn hvat er gjørligt við samhaldsfasta.
3. Fakfelagsavsláttur, sum gevur lægri umsitingarkostnað enn við reint individuellum konti.

Í eini samhaldsfastari skipan er eingin peningalig eggjan til at arbeiða longur enn til 67 ára dagin, tí inngjaldið til eftirlønarskipanina verður spjatt út millum øll í skipanini. Hetta er ein óheppin eginleiki, tí ført hevur verið fram, at peningaliga incitamentið til at arbeiða eftir pensiónsaldur er ov lítið. Arbeiðsmarknaðareftirlønargrunnurin rindar út til øll, sum eru í skipanini, frá tí tey verða 67 ár, óansæð um tey framvegis hava arbeiði ella ikki, men útgjaldið verður lagt aftrat vanligu inntøkuni. Tað vil siga, at jú størri aðrar inntøkur eru, jú størri partur av útgjaldinum frá grunninum verður tikið frá borgaranum aftur sum skattur. Hetta økir tann effektiva marginals-kattin og kann tí væntast at minka um arbeiðsútboðið hjá eldri fólki.

Grundleggjandi orsøkin til trupulleikarnar við samhaldsføstu skipanini er, at hon er uppbyggt við einum øðrum endamálið enn bert at tryggja eitt rímligt livistøði aftan á arbeiðsvirknan aldur. Tað er eftir Búskaparráðsins tykki grundleggjandi skeivt at blanda eitt sosialpolitiskt umfordeilingSENDAMÁL upp í eina pensiónslóggávu. Politiski spurningurin um vit hava

fíggjarligan stættarmun í Føroyum, og í so fall um og í hvussu stóran mun hann eigur at minkast, hevur einki við eina eftirlønarpouppparing at gera. Harafrat leggur endamálið í skipanini nógvur bindingar á eftirlønarpouppparingina, sum væntandi fer at føra við sær, at fólksins undirtøka fyri skipanini verður lítil. Hesar bindingar forða fólki at geva sínari eftirlønarpouppparing tann váða- og avkastprofil, ið hóskar teimum best, og forðar tí fyri at full nytta kann fáast burturúr einari poupparingsfíggjaðari eftirlønarskipan.

6.2 Uppskot Landsstýrisins

Landsstýrið metir, at neyðugt er, at hin einstaki í størri mun tryggjar sín egna aldurdom, og hevur tí gjørt eitt uppskot, ið byggir á modelið hjá Heimsbankanum. Fyrsta súlan, ið er almenna fólkapensiúnsskipanin, skal brúkast til at tryggja teimum, sum av einhvøjrari orsök ikki hava møguleika fyri at spara nóg mikið upp, eitt virðiligt livistøði. Meiningin er, at hetta skal gerast við, at fólkapensiúnin skal skipast sum ein minstamarksskipan. Tað vil siga, at fólkapensiúnin verður sett til eina ávísa upphædd, men at eftirlønarpouppparingin skal mótroknast við einum ávísam prosentparti í fólkapensiúnini. Á henda hátt fer verandi fíggjarkarmur fyri pensiúnir at røkka longur, soleiðis at møguleiki verður fyri at bøta um pensiúnirnar hjá teimum, sum ikki eru vanligir løntakarar og hjá teimum veikastu í samfelagnum, t.e. teimum, sum av einhvøjrari orsök ikki hava møguleika at spara nóg mikið upp til at tryggja sær sjálvum eitt sømuligt livistøði í aldurdominum.

Landsstýrið ætlar, sum aðru súlu, at seta í gildið eina eftirlønarskipan, sum við tíðini áleggur øllum at gjalda 10% av lønini til sína egnu pensiúnspouppparing. Høvuðspunktini í uppskoti landsstýrisins viðvíkjandi tvungnu eftirlønarpouppparingini eru hesi:

- skipanin skal vera í privatum høpi
- skipanin skal vera individuell
- skipanin skal vera tvungin.
- skipanin skal vera ein lívrentuskipan.
- inngjaldið skal geva fullan frádrátt í skattskyldugu inntøkuni

- tvungna skipanin skal ikki tvinnast saman við møguligum sjálvbodnum eftirlønaruppsparingum hjá borgarunum. Møguleiki skal vera fyri at gjalda meira enn 10% í tvungnu skipanina.

6.2.1 Hví eftirlønaruppsparing í privatum høpi?

Argumentið fyri eini skipan í privatum høpi er, at við eini privatari skipan verður kapping um uppsparingina, og hetta fer væntandi at økja um avkastið og ikki minst produktútboðið, soleiðis at skipanin nøktar tørvin hjá tí einstaka best møguligt, eitt nú viðvíkjandi samanseting av uppsparing, trygging, váða v.m. Serliga uppfinnsemið innanfyri produktútboðið er ein fortreyt fyri at fáa fulla nytta burtur úr einari individuelleri skipan, sí niðanfyri. Harafturímóti kann roknast við, at kostnaðurin til marknaðarføring og umsiting eisini økist í einari privatari skipan. Flestu kanningar koma til tað úrslit, at í einari privatari skipan er økingin í avkastinum størri enn økingin í umsitingarkostnaðinum, men hetta er tó ikki givið frammanundan.

6.2.2 Hví individuell eftirlønaruppsparing?

Eitt av argumentunum fyri eini individuelleri skipan er, at tann einstaki altíð kann síggja, hvussu nógv stendur á hansara/hennara persónligu konto, og hvussu hendan veksur sum úrslit av tí, ið ein sjálvur hevur goldið inn, og tí ikki uppfatar tvungnu uppsparingina sum ein skatt, smb. argumentið omanfyri um uppsparing sum gjald fyri framtíðar nýtslu.

Hetta verður eisini mett at føra til størri arbeidsútboð, og tí hægri framleiðslu, í mun til eina skipan, har fólk síggja uppsparingina sum ein skatt. Ein skipan, har hvør einstakur hevur sína egnu eftirlønarkonto hevur tann fyrimun fram um eina samhaldsfasta skipan, at hon eggjar til at arbeiða longur enn til 67 ára dagin, tí jú longur ein er á arbeidsmarknaðinum jú meira verður spart upp. Tað vil siga, at útgjaldið verður hægri.

Kanningar í øðrum londum hava tó ikki funnið nakað stórvegis samband millum, hvørt uppsparingin er individuell ella samhaldsføst og arbeidsútboðið, men flestu uppsparingsfíggaðu skipanirnar úti í heimi eru rættiliga nýggjar, so ringt er at koma til nakra endaliga niðurstøðu enn.

Ein individuell skipan loyvir tí einstaka at samanseta býtið av uppsparingini upp á partabrøv, lánsbrøv osfr. soleiðis, at hon svarar til teirra serstaka tørv, alt eftir váðastikni og aldri.

Partabrøv geva hægri avkast enn onnur virðisbrøv, men hetta kemst av, at yvir styttri tíðarskeið er váðin við íløgum í partabrøv væl størri enn váðin við íløgum í til dømis lánsbrøv. Ymiskt er, hvussu væl fólk eru før fyri psykologiskt at átaka sær henda váða, og tí er eisini ymiskt, hvør samanseting av uppsparingini upp á ymisk sløg av virðisbrøvum er best fyri tann einstaka. Fólk, ið missa náttarsvøvnin, um virðisøkingin av teirra uppsparing broytist nógv frá ári til árs, eiga heldur at keypa nógv lánsbrøv og færri partabrøv, meðan tey, ið ikki hava henda trupulleika eiga at hava loyvi til at brúka ein størri prosentpart av uppsparingini til at keypa partabrøv fyri at fáa eitt hægri avkast.

Eisini hevur tað týdning fyri samansetingina av uppsparingini, hvar í arbeidssføra aldrinum ein er staddur. Sum ungur og við nógvum árum til pensiónsaldur er ynskiligt, at ein lutfalsliga stórir partur av uppsparingini fer til at keypa partabrøv, meðan ein minni partur fer til at keypa lánsbrøv, fyri á henda hátt at fáa eitt stórt avkast. Men sum ein nærkast pensiónsaldri, er ynskiligt at minka lutfalsliga um keypi av partabrøvum og økja um keypi av lánsbrøvum fyri at tryggja seg ímóti árligu sveiggjunum í virðinum á partabrøvum. Hesin møguleiki at broyta samansetingina yvir tíð er bert til staðar í eini individuelli skipan.

Væntandi er eisini, at ein tvungin eftirlønarskipan verður lættari hjá tí einstaka at góðtaka, og tí fær størri politiska og almenna undirtøku, um ein rindar inn á sína egnu konto og eisini hevur valmøguleikar, bæði viðvíkjandi uppsparingsformi, t.e. kapitalpensión, ratupensión ella lívrentupensión og samanseting av uppsparingini upp á partabrøv, lánsbrøv osfr.

Tað hevur víst seg, at yvir longri tíðarskeið, sum til dømis eitt heilt arbeidslív, eru partabrøv tryggari, t.e. broytingarnar í avkastinum eru minni, enn onnur virðisbrøv. Fyri landskassan verður váðin fyri, at útgjaldini frá almennu skattafíggaðu skipanini økjast tí ikki størri, men kanska heldur minni, um fólk fáa loyvi at keypa lutfalsliga fleiri partabrøv.

6.2.3 Hví tvungin eftirlønarpúpsparing?

Eitt av grundleggjandi elementinum í báðum uppskotunum er, at eftirlønarpúpsparingin skal vera tvungin. Men hví skal eftirlønarpúpsparingin vera tvungin? Í Føroyum er ein partur av arbeiðsmarknaðinum nú umfataður av privatum eftirlønarskipanum. Haraftrat hava nógv fólk vanligar uppsparingskonti í peningastovnum, sum eru ætlaðar ellisárunum. Ein kann tí spyrja, hví tað er neyðugt at tvinga fólk til at gjalda til eina nýggja skipan. Um greitt verður sagt frá politiskari síðu, at eingin uppsparingsfíggað skipan verður gjørd, hvørki individuell ella samhaldsføst, so er tað væntandi bara ein spurningur um tíð, áðrenn restin av arbeiðsmarknaðinum eisini hevur fingið sær sína egnu eftirlønarskipan.

Orsøkin er, at landsstýrið heldur, at fólk spara ikki nóg nógv upp til aldurðómin. Fleiri orsøkir eru til hetta. Ein er, at nøkur ikki hava ráð. Skulu tey spara nóg nógv upp til eitt sømuligt lív í aldurðóminum, hava tey ikki nóg mikið av inntøku til eitt sømuligt lív í arbeiðsvirkna aldrinum. Nøkur hugsa meira um nútíðina og leggja ikki so nógv í, um tey ikki hava so nógv at liva fyri, tá tey vera gomul. Ein triðji móguleiki er, at fólk ikki eru nóg framsíggjin, t.e. at tey ikki duga at síggja nóg langt fram í tíðina, og tí ikki síggja, at neyðugt er at spara upp. Fjórði móguleikin er, at fólk dúva uppá, at tað almenna nokk skal spjaða til, um tey ikki hava nakra uppsparing, tá tey gerast gomul og tí heldur brúka inntøkuna sum ung.

Hetta gevur tveir trupulleikar. Annar er, at fólk, ið ikki spara nógv upp koma at liggja landskassanum til byrðu, tí tey skulu hava størri fólkapensión, enn annars er neyðugt. Hin er, at hetta gevur eina skeiva inntøkufordeiling millum tey gomlu. Tað hevur víst seg, eisini í Føroyum, at tað fyrst og fremst er háinntøkubólkarnir, ið hava stórar eftirlønarskipanir. Hetta hevur við sær, at nógv við láginntøku væntandi bara fara at hava fólkapensiónina at liva av í ellisárunum.

Roknast má við, at fólk sum er hava tað uppsparingsmynstur, ið gevur teimum størst móguliga vælferð. Tí er væntandi, at ein tvungin eftirlønarpúpsparing í sær sjálvum fær fólk til at royna at lækka aðra uppsparing samsvarandi. Samlaða privata uppsparingin økist tí bert, um hetta ikki er gjørligt hjá øllum. Tað vil siga, at uppsparingin bert økist við tí upphædd, sum fólk ikki fáa mótvirka í aðrari uppsparing. Men tað merkir, at vælferðin hjá

teimum, sum ikki kunnu lækka aðra uppsparing samsvarandi tvungnu uppsparingini, lækkar, tí tey ikki sleppa at hava tað uppsparingsmynstur, tey ynskja. Hetta ger grundarlagið undir eini tvungnari eftirlønaruppsparing ivasamt.

Til ber at siga, at fólk ikki eru nóg framsíggjin, og tí ikki spara nóg mikið upp. Men tað er at siga, at fólk ikki vita, hvat er best fyri tey sjálv, og hetta er eitt ikki minni ivasamt argument fyri eini eftirlønaruppsparing. Tað vil siga, at tey einastu, sum fáa hægri vælferð við einari tvungnari eftirlønaruppsparing eru tey (um tey finnast), ið ikki vita, hvat tey gera, og tí fáa tað betri við at landsstýrið tekur avgerðina um hægri uppsparing fyri tey. Tí má niðurstøðan vera, at vælferðarargumentið fyri eini tvungnari eftirlønaruppsparing ikki er so líkatil.

Einasta brúkiliga búskaparliga argumentið av teim omanfyri nevndu fyri einari tvungnari skipan er, at fólk dúva uppá, at tað almenna nokk skal spjaða til, um tey ikki hava nakra uppsparing, tá tey gerast gomul. Fólkapensiónin er ein lívrenta, sum tað almenna rindar, og í tann mun fólk vilja hava eitt ávíst livistøði, tá tey vera gomul, lækkar egna uppsparingin til eina lívrentu, jú hægri almenna lívrentan er. Av tí at almenna fólkapensiónsskipanin skal halda fram fyri at tryggja livistøðið hjá teimum, sum ikki hava móguleika fyri at spara upp, er tí neyðugt at tvinga øll tey, sum hava móguleika, at spara upp fyri at mótvirka incitamentstrupulleikanum, sum fólkapensiónin skapar. Skattafrádrátturin kann so eisini síggjast sum ein roynd at skapa incitament til uppsparing.

Viðmerkjast kann, at í øðrum londum, ið hava byrjað tvungnar eftirlønarskipanir, eru statistiskar kanningar komnar til, at uppsparingskvotan økist, men ymiskt er, hvussu nógv. Í nøkrum londum er uppsparingskvotan økt fleiri prosentstig, meðan lítil og eingin broyting er sjónlig í øðrum londum. Trupulleikin við hesum kanningum er, at ringt er at siga, hvussu nógv uppsparingin hevði vaksið, um londini bert høvdu upplýst væl um komandi demografisku broytingarnar, og ikki høvdu byrjað tvungna eftirlønaruppsparing. Tað vil siga, at ringt er at meta, um og hvussu nógv tvingsilselementið í sær sjálvum økir um uppsparingina.

6.2.4 Hví skal eftirlønaruppsparingin skipast sum lívrenta?

Ein annar trupulleiki við uppskotinum er, at gjaldast skal til eina lívrentuskipan alt arbeiðslívið. Ringt er at skilja, hví tað er neyðugt, at tann einstaki frá ungum árum skal tvingast til at seta 10% av lønini í eina lívrentuskipan. Orsøkin verður søgd at vera, at kapitalpensióinir og ratupensióinir geva ein sokallaðan "moral hazard" trupulleika. Kapitalpensióin eggjar fólki til at brúka peningin, meðan tey kunnu, tí ikki er vist, at tey liva nóg leingi til at brúka peningin, um tey royna at spjaða hann yvir restina av lívsskeiðnum. Ratupensióinir geva sama trupulleika, nevnliga at fólk ikki vita, hvussu leingi tey liva aftrat, og tí royna at brúka peningin, meðan tey kunna. Tað vil siga, at uppsparingin er uppi óneyðuga tíðliga, og so skulu tey aftur hava pensión frá landskassanum, sjálvt um tey hava havt stóra uppsparing. Tí kann vera neyðugt, um ætlanin er at linka trýstið á landskassan, at eftirlønin verður skipað sum lívrenta, t.e. at pensiónisturin fær útgoldna eina fasta upphædd hvønn mánað, so leingi hann livir.

Hetta kann so gerast antin við at tvinga fólk við lóg til at hava eina lívrentuuppsparing, ella at tilskunda fólki at fáa sær eina lívrentuskipan við at áseta fólkapensiónsupphæddina eftir, hvussu nógv tey hava spart upp tann dagin tey fylla 67 ár. Hesin seinni móguleikin er nokk ikki realistiskur einsamallur, tí um fólk ikki hava nakað at liva fyri, má tað almenna traðka til. Um til dømis onkur hevur stóra uppsparing, og tí ikki fær útgoldna almenna fólkapensión, men eftir stutta tíð hevur brúkt alla uppsparingina, noyðist tað almenna at gjalda honum til lívsins upphald, tí samfelagið kann ikki liva við, at nakrir borgarar liva undir fátækramarkinum. Tí heldur landsstýrið, at rættast er at tvinga fólk við lóg til at hava eina lívrentuskipan.

Frá sjónarhorninum hjá teim ungu kann argumentið eisini vera, at tey arbeiðsvirknu afturfyri at vilja tryggja teimum gomlu eitt rímligt livistøði, um uppsparingin er ov lítil, kunnu krevja av teimum gomlu, at tey gera tað, tey kunnu, fyri at sannlíkindini fyri, at tryggingin verður realiserað, gerast so lítil sum gjørligt.

Men til ber at gjøgnumføra landsstýrisins ynski um at tryggja, at tann einstaki nýtir eftirlønina til egið upphald við at krevja, at hvør einstakur ognar sær eina lívrentu av ávísari stødd – t.d. soleiðis at hon gevur eitt útgjald restina av lívinum svarandi til fólkapensiónina -

áðrenn útgjald kann fara fram úr eftirlønarskipanum. Henda kann so vera spard upp so hvørt, ella verða keypt við pensiónsaldur – alt eftir egnum ynski. Fyri tey sum hava spart upp í eini kapitalpensiún sum ung, verður partur av kapitalpensiúnini sostatt konverteraður til eina lívrentuskipan, tá persónurin verður pensióneraður. Restin verður útgoldin til pensiónistin at disponera yvir. Hetta hevði samsvarað væl við endamálið við pensiónsskipanini, nevnliga trygging av livistøðinum.

Ein vansi við einari lívrentuskipan er, at hon ikki kann arvast. Um ein stórur partur av uppsparingini skal bindast í eini lívrentuskipan, verður munandi truplari at seta pening av til arv, serliga hjá láginntøkum. Fólk kunnu tí verða tvungin til at geva minni arv, enn tey høvdu ætlað. Fyrimunurin við eini ratu- ella kapitalpensiún er, at hon kann arvast. Um til dømis uppspararin doyir, áðrenn hann verður 67 ár, fær familjan peningin, ístaðin fyri at ein pensiónsgrunnur fer avstað við peninginum. Hartil kann persónurin sjálvur disponera yvir upphæddini, ið ikki fer til at keypa annuitetin. Ein skipan, har ein familja útyvir at missa ein forsyrgjara eisini skal lata ein stóran part av síni uppsparing til pensiónsgrunnin, so hinir uppsparararnir kunnu sleppa bíligari, kann ikki kallast samhaldsføst.

Í nógvum londum er stóri trupulleikin, at ongar lívrentuskipanir finnast. Hetta er ikki trupulleikin í Føroyum, har hesar skipanir eru væl kendar. Hinvegin kann tað vera ein trupulleiki, at tað í dag bert er ein útbjóðari av lívrentuskipanum í Føroyum. Helst eigur at verða loyvt øðrum fíggingarstovnum, eisini útlendskum, at bjóða seg fram á tryggingarmarknaðinum.

Gongdin t.d. í USA og Svøríki er, at eftirlønarskipanir gerast alt meira fleksiblar. T.d. kann nevast, at vanligt er í hesum londum, at eftirlønaruspararin sjálvur er við til at avgerða, hvussu uppsparingin (heilt ella partvís) verður plaserað. Eitt nú eru ”unit link” skipanirnar væl dámdar, t.e. skipanir, har eftirlønaruspararin sjálvur avgerð, hvørji pappír hansara pensión verður sett í, eins og hann kann broyta hesa samanseting loypandi. Hetta talar eisini ímóti, at gera eina óliðiliga skipan, ið fer at gera, at føroyingar ikki fáa gagn av tí produktnýskapan, sum fer fram á eftirlønarøkinum í øðrum londum.

6.3 Hvussu stórt eftirlønargjald?

Ein niðurstøða aftrat kann fáast burtur úr grundleggjandi prinsippinum um, at eftirlønarskipanin er til fyri at tryggja eitt samfelagsliga definerað rímligt livistøði aftan á arbeidsvirknan aldur. Tá endamálið er at tryggja eitt minstalivistøði svarandi til fólkapensiónina, er tað ikki neyðugt at tvinga háinntøkurnar at spara eins stóran prosentpart sum láginntøkurnar. Heldur skuldi kravið verið, at fólk spardu upp til eina ávísa upphædd, t.d. svarandi til 10% av einari vanligari arbeidsmannaløn. Eingin orsök er at tvinga fólk til at spara meira upp, enn til at tey tryggja sær eitt livistøði svarandi til fólkapensiónina. Er tørvurin og ynskið til staðar, verður meiruppsparingin ivaleyst gjørd sjálvboðin.

6.4 Býtið millum uppsparing og trygging

Neyðugt er at ein eftirlønarskipan loyvir einum liðiligum býti millum uppsparing og trygging. Sum ung hava nógv tørv á nógvari trygging til onnur endamál enn aldurdómstrygging, til dømis vegna nýggj hús, smá børn osfr. (restskuldartrygging, vanlukkutrygging, avlamistrygging, arbeidsløysistrygging osfr.). Sum fólk eldast verður tryggingartørvurin minni, meðan uppsparingstørvurin økist. Eisini er tryggingartørvurin ymiskur millum stök og parløg. Hesum eigur ein eftirlønarskipan at taka hædd fyri, helst soleiðis, at tann einstaki fær loyvi sjálvur at avgera býtið millum ymsar tryggingar og ymisk sløg av eftirlønarpásparring.

6.5 Eftirlønarpásparring skattafyrirmin

Skattliga viðgerðin av eftirlønarpásparring hevur tvær ávirkanir. At inngjöld til eftirlønarpásparring kunnu dragast frá skattskyldugu inntøkuni viðførir, at uppsparingin verður ein áðrenn-skatt pásparring ístaðin fyri eftir-skatt pásparring. Hetta viðførir, at stóddin á kontoini bólgnar, men hetta er ikki einstýðandi við eina samsvarandi hækking í persónligu uppsparingini, tí tað almenna eigur ein part av uppsparingini.

Verða inngjöld og útgjöld skattað við sama prosent, er tað líkamikið, nær skattingin fer fram. Men at rentuinntøkur ikki verða skattaðar so hvørt, gevur ein stóran skattalætta í útskotnum skatti. Og jú størri eftirlønarpásparring, jú størri skattalætti.

Roknidomi 2

Lat okkum hugsa okkum, at ein persónur rindar 40100 krónur um árið inn á eina eftirlønarpúpparing. Um realrentan er 3% p.a. vil persónurin eftir 40 árum hava umleið 3150000 krónur á kontoini, altso góðar 3 milliúnir. Verður útgjaldið skattað við til dømis 35% eru góðar 2 milliúnir eftir aftan á skatt. Verða hinvegin bæði inngjald og avkast skattað við 35%, meðan útgjaldið er skattafrítt, verður inngjaldið á kontoina 26065 krónur og realrentan eftir skatt smá 2%. Hetta gevur eftir 40 árum gott 1,6 milliún krónur. Sparingin í skatti vegna skattaútseting er sostatt gott 436 túsund krónur ella umleið 27%.

Legg til merkis, at er inflasjón, undirmerkir nominella skattaprosentið av rentuni veruliga skattaprosentið. Hetta kemst av, at skattur verður rindaður av nominellu rentuni, og tí verður skattur eisini rindaður av tí partinum av rentuni, sum bert er endurgjald fyri inflatiún. Tað vil siga, at realrentan í okkara dømi verður lækkað við meira enn skattinum upp á 35%, um inflatiún er. Hetta ger, at fyrimunurin við skattafrádrátti fyri eftirlønarpúpparing verður enn størri.

6.6 Frí uppsparing somu skattligu viðgerð

Við einari individuelli skipan er neyðugt at hugsa um, at málsetningurin um, at tvungna skipanin ikki skal tvinnast saman við sjálvbodnum skipanum gevur bert meining, um sjálvbodnu skipanirnar ikki verða skattaðar harðari enn tvungna skipanin. Eingin fer at stovna eina eyka uppsparing, um størri avkast fæst við at gjalda meira enn tey kravdu 10 prosentini og soleiðis leggja eina móguliga eyka uppsparing í tvungnu skipanina.

Í hesum sambandi kann vera vert at nevna, at tað er rættiliga ólogiskt, hví tað bert eru ávís sløg av uppsparing, ið kunnu dragast frá skattskyldugu inntøkuni. Eingin búskaparlig orsök er til at taka til dømis eftirlønarpúpparing fram um aðra uppsparing, og slettis ikki at uppsparingin til eftirløn skal vera av einum serligum slag, t.e. í kapitalpensiún, ratupensiún osfr. Hví skal uppsparing til egin hús stuðlast til dømis, meðan uppsparing á vanligari bók til tíðarskeið, har ein ikki hevur vanliga inntøku, kanska tí ein er arbeidsleysur, ikki verður stuðlað? Tí kundi eitt hugskot verið, heldur enn at givið ein serligan frádrátt fyri uppsparing á serligum konti og rentustuðul til ávís onnur sløg av uppsparing, at givið ein generellan frádrátt fyri uppsparing, har fólk sjálvi sleppa at avgera endamálið við uppsparingini, og hvar og í

hvørjum líki hon skal vera. Hetta hevði væntandi eisini hjálpt upp á trupulleikan við, at "fría" uppsparingin, sum til dømis verður brúkt til at fíggja nýggjar fyritøkur við, minnar, av tí at fólk flyta uppsparingina yvir í ta skattafrú eftirlønaruppsparingina. Hetta hevði førkað skattaskipanina nærri einari nýtsluskattaskipan, har tað er nýtlan, sum verður skattað, frá núverandi inntøkuskattaskipan, har tað er nýtslumøguleikin, ið verður skattaður.

7 Avleiðingar fyri uppsparingina í samfelagnum

Støddin á samlaðu uppsparingini í samfelagnum hevur avgerandi týðning. Harafturat er eitt sera týðningarmikið viðurskifti spurningurin um býtið av samlaðu uppsparingini millum trý sløg av uppsparing: eftirlønaruppsparing, almenn uppsparing og frí uppsparing. Sum uppskotini eru háttað, kunnu tey fáa sera stóra ávirkan á uppsparingsmynstrið.

7.1 Samlaða uppsparingin økist

Um roknað verður við, at tey flestu spara upp minst 10% av inntøkuni í til dømis egnum húsum ella í peningastovni, sum ikki er órealistiskt, verður ávirkanin á samlaðu privatu uppsparingina av tvungnu uppsparingini í sær sjálvum millum lítil og eingin. Heldur lækkar fría uppsparingin, soleiðis at skipanin førir til eina umlegging av verandi uppsparing (annað enn eftirlønar-uppsparing).

Men av tí at "uppsparingin" hjá fólki gjøgnum skattaskipanina minnar (sí 5. part), vilja fólk økja aðra uppsparing, líkamikið um tað er lógartvungið ella ei. Tí verður ein partur av tvungnu uppsparingini nýggj uppsparing. Restin verður so umlegging av fríari uppsparing. Henda lækking í fríu uppsparingini kann fáa avleiðingar fyri vinnulívið (sí 9. part).

Umframt at hava ein málsetning um at lóggeva um eina eftirlønaruppsparing, hevur landsstýrið eisini eina fasta ætlan um at afturgjalda landskassaskuldina. Niðurgjaldning av skuld er tað sama sum uppsparing. Tað vil siga, at landsstýrið eisini ætlar at økja almennu uppsparingina munandi. Hetta kann eisini fáa avleiðingar fyri fríu uppsparingina og harvið vinnulívið. Í tann mun fólk uppfata eitt høgt skattatrýst nú sum eitt amboð til at gjalda almennu skuldina við og harvið vænta, at skattatrýstið lækkar tá skuldin er afturgoldin, svarar

skatturin til uppsparing hjá tí einstaka og vil tí viðføra eina lækking í aðrari uppsparing. Og um ein tvungin eftirlønarpásporing verður sett í verk, lækkar fría uppsparingin.

7.2 Eftirlønarpásporingin økist

Ein tvungin eftirlønarpásporing fer at økja eftirlønarpásporingina úr teim verandi 120 mió. kr. árliga, upp í 400-500 mió. kr. Hetta fer sjálvandi at viðføra eina væl størri ogn í eftirlønarskipanum. Føroysk húsarhald eiga í dag umleið 2,25 milliardir krónur í eftirlønarpásporing í føroyskum og donskum fíggingarstovnum. Verður ein tvungin eftirlønarskipan innførd, vísir ein metingarrokning, at fíggingarognin fer í framtíðini, tá javnvág er komin millum inngjald og útgjald úr skipanini, helst at liggja millum 8 og 12 milliardir. Metingarrokningin er gjørd soleiðis: 25 túsund arbeidssfør við eini miðalinntøku upp á 200 túsund krónur um árið gjalda 10% av lønini í eina eftirlønarskipan í 20 ár, t.e. umleið helvtina av arbeidslívinum. Um realrentan verður sett til at vera líka høg sum vøksturin í inntøkuni, verður nútíðarvirðið av hesum inngjaldingum 10 mia. krónur.

7.3 Skattafrádráttur minskar um almennu uppsparingina - alt annað líka

Skattliga viðgerðin av eftirlønarpásporing hevur tvær ávirkanir, sum mugu haldast atskiltar.

Í fyrsta lagið kunnu inngjaldingar til eftirlønarpásporing dragast frá skattskyldugu inntøkuni (upp til eitt loft), meðan útgjaldingarnar verða skattaðar. Hendan útskjótingin av skattingini viðførir, alt annað líka, ein stóran vøkstur í eftirlønarpásporingini og í landskassaskuldini. Um marginalu skattaprosentini eru eins á inngjalds- og útgjaldsdøgnum er hesin vøkstur í landskassaskuldini ikki ein reellur vøkstur, tí landskassin so at siga eigur ein tilsvarandi part av eftirlønarpásporingini. Er marginala skattaprosentið lægri á útgjaldi, enn marginala inntøkuskattaprosentið á inngjaldsdegnum, er talan um ein skattalætta, sum hevur negativa ávirkan á almennu uppsparingina.

Í øðrum lagið verður rentan av eftirlønarpásporingini ikki skattað. Hetta er ein beinleiðis skattalætti, tað vil siga ein minking í almennu uppsparingini, og so hvørt sum eftirlønarpásporingin økist, veksur landskassaskuldin, alt annað líka. At talan kann verða um stórar upphæddir kann millum annað síggjast av, at roknað verður við, at danska statsskuldin bert

hevði verið umleið helvtina so stór sum hon er í dag, um avkastið av eftirlønarpásparring varð skattað sum vanlig inntøka.

7.4 Fría pásparringin minkar

Verandi privata pásparring stendur í stóran mun í føroysku peningastovnunum og sum frívirði í húsum. Sum omanfyri nevnt, má fría pásparringin lækkað, um eftirlønarpásparringin skal økjast. Talan verður tá um eina lækking av innlánnum og frívirði í eignum húsi. Hvussu nógv fría pásparringin lækkar, er ilt at meta um, men um eftirlønarpásparringin skal veksa til kanska 8 mia. kr. ella meira, og tað almenna samstundis vil afturgjalda sína skuld, má fría pásparringin minka munandi, tí ikki kann væntast, at samlaða pásparringin í samfelagnum veksur ógvusliga.

7.5 Avkastið kann minka

Grundarlagið fyri, at ein tvungin eftirlønarpásparring er eitt gott hugskot er, at hon viðførir, at samlaða tilfeingi í framtíðini økist, í mun til, hvat tað annars hevði verið. Men at økja um pásparringina og íløgurnar í nútíðini, og harvið fáa eitt størri framtíðar kapitalapparat, er ikki einasti háttur at økja um framtíðar tilfeingið uppá. Framtíðar tilfeingið kann eisini økjast, um avkastið av verandi pásparring økist.

Broytingin í pásparringarmynstrinum, sum ein tvungin eftirlønarpásparring viðførir, hevur ta avleiðing, at fólk ikki eru frí til at seta pásparringina, har hon gevur størst avkast. Roknast má við, at orsøkin til at fólk spara upp í til dømis eignum húsum er, at hetta gevur størri avkast enn aðrir plaseringsmøguleikar. Tað vil siga, at væntandi fer ein tvungin eftirlønarpásparring at lækka avkastið av pásparringini í samfelagnum, tí pásparringin verður tvungin yvir í ávísar plaseringsmøguleikar. Tað merkir aftur, at framtíðar tilfeingi móguliga fer at lækka, um ein tvungin pásparring verður sett í verk, heldur enn at hækka framtíðar tilfeingi. Tí kann ein tvungin eftirlønarskipan gera meira skaða enn gagn viðvíkjandi framtíðar nýtslumøguleikum.

Omanfyri er hædd ikki tikin fyri skattaskipanini. Tá fólk skulu plasera sína pásparring, er tað eftir-skatt avkastið, sum er avgerandi. Tí hevur tað stóran týðning, hvussu pásparring og ymisk sløg av avkasti verða skattað. Sum skattaskipanin er í dag, er stórur munur á, hvussu

uppsparing og avkast verða skattað, alt eftir hvar uppsparingin er plaserað. Til dømis er avkastið av uppsparing í eignum húsum skattafrítt í Føroyum, meðan flestu aðrir uppsparingsmøguleikar verða skattaðir. Hetta ger sjálvandi uppsparing í eignum húsum meira gagnliga fyri tann einstaka, sjálvt um hetta móguliga ikki gevur besta áðrenn-skatt avkast, og tí ikki er tann uppsparing, ið gevur størst avkast samfelagsliga sæð.

Skatting av uppsparing og avkasti av uppsparing hevur sjálvandi eisini onnur endamál enn at geva samfelagnum størst móguligt avkast, men skattaskipanin eigur so vítt gjørligt at skatta ymisk sløg av uppsparing og avkast av uppsparing eins. Á henda hátt verður tað búskaparliga avkastið avgerandi fyri, hvar fólk plaserar uppsparing, og ikki skattaskipanin. Hetta vildi aftur ført við sær, at avkastið av samlaðu uppsparingini í samfelagnum varð størst gjørligt, og á henda hátt hevði framtíðar tilfeingið verðið økt.

7.6 Niðurstøða

Væntast kann, at samlaða uppsparingin í samfelagnum økist nakað sum fylgja av eini partvísari avtrapping av skattafíggaðu pensiónsskipanini til eina tryggingarskipan. Býtið av samlaðu uppsparingini millum uppsparingssektorarnar fer at broytast avgerandi, serliga um øll tann almenna skuldin verður afturgoldin.

Ein av fyrirtreynum fyri at betra avkastið av samlaðu føroysku uppsparingina liggur í stovnsetingini av einum kapitalmarknaði og eini betri tilrættalegging av skattaskipanini viðvíkjandi uppsparing og uppsparingsavkasti, og ikki bara í eini tvungnari eftirlønaruppsparing. Hetta fer at geva fólk frælsi til sjálvi at finna teir fleggingarmøguleikar, ið geva teirra uppsparing størst avkast.

8 Føroyska gjaldførið versnar

8.1 Fleggingarmøguleikarnir hjá smáum fyrítøkum kunnu versna

Eftirlønaruppsparing er per definitión bundin fyri eitt longri áramál. Tí hevur tann einstaki ikki atgongd til hendan pening, eitt nú til eginpening, tá farast skal undir egið virki, soleiðis sum til dømis kann gerast við fría uppsparing í peningastovnum og húsum.

Verður eftirlønarpúpsparingin haraftrat, sum vanligt er aðrastaðni, lögð í virðisbrøv, t.e. lánsbrøv og partabrøv, versnar gjaldfórið hjá føroyskum fyrirtøkum munandi. Orsøkin er, at eingin virðisbrævamarknaður er í Føroyum, og tí verður ein stórur partur av fíggarognini plaseraður uttanlands. Roknast má við, at sjálvt um ein føroyskur kapitalmarknaður var, hevði ein stórur partur av eftirlønarpúpsparingini verðið plaseraður uttanlands fyri at spjaða váðan, men trupulleikin versnar sjálvsagt av at eingin kapitalmarknaður er. Hinvegin kemur ikki nógvur útlendskur kapitalur til Føroya. Nógvar forðingar eru fyri peningarensli til Føroya, millum annað at eingin kapitalmarknaður er í Føroyum, og nógvar løgligar bindingar eru eisini. Tað vil siga, at eitt slag av ventili er í renslinum av kapitali millum Føroyar og útlond: Peningurin hevur lætt við at sleppa av landinum, men hevur trupulleikar við at koma til Føroya, bæði tí vit enn ongan skipaðan virðisbrævamarknað hava í Føroyum, men eisini tí forðingar eru fyri útlendskum íløgum í ali- og fiskivinnuna.

Tískil kann hugsast, at hóast uppsparingin í samfelagnum økist, so versna fíggingarmøguleikarnir hjá føroyska vinnulívinum. Sostatt kann hugsast tann paradoksala støða, at farið verður frá eini skipan har tey arbeidsvirknu rinda fyri tey arbeidsovirknu til eina skipan, har tey arbeidsvirknu í dag undirgrava virkisgrundarlagið hjá framtíðar ættarliðum.

Av hesum fylgir, at tað er av stórum týðningi, at ein føroyskur virðisbrævamarknaður verður uppbygður skjótast gjørligt, um ein tvungin eftirlønarpúpsparing verður sett í verk. Haraftrat verður ivaleyst neyðugt at loyva nógv fleiri útlendskum íløgum í Føroyum.

8.2 Niðurstøða

Vanliga eru tað bara størru virkini og stovnarnir, ið hava atgongd til gjaldføri gjøgnum ein virðisbrævamarknað. Tí fer ein tvungin eftirlønarpúpsparing, saman við málsetninginum um at afturgjalda almennu skuldina, helst at føra til, at torførari verður hjá smáum virkjum at tryggja sær gjaldføri. Tað vil siga, at væntandi vera færri smá virkir í Føroyum, tí verri verður hjá hesum virkjum at skaffa fígging. Hetta hevur so aftur negativa ávirkan á dynamikkinn í vinnulívinum.

Tað kann tí verða neyðugt, fyri ikki at taka burtur ov nógv av fríu uppsparingina og harvið oyðileggja fíggjarmøguleikarnar hjá smáum og nýstovnaðum fyrirkum, at uppgeva málsetningin um at afturgjalda alla almennu skuldina. Í hesum sambandi eigur at hugsast um, at ein stórur partur av eftirlønarpásparingini er útskotin skattur, og tí er eitt alment aktiv. Tað vil siga, at tað kann vera hóskandi at hava eina almenna skuld, sum til dømis svarar til goymda skattaaktivið. Her eigur eisini at vera hugsað um, at lyftir um pensión svara til almenna skuld, og tí mugu teljast við í eina slíka uppgerð.

9 Renta, íløgur og búskaparvøkstur

Líkamikið hvussu nógv samlaða uppsparingin í samfelagnum veksur, um ein tvungin eftirlønarskipan verður innførd, kann ikki roknast við, at rentustøðið lækkar av hesum, í hvussu so er ikki upp á langt sikt. Orsøkin er, at einki skott longur er ímillum fíggjarheimin í Føroyum og útlandinum. Tað merkir, at tað er útlenska rentan, sum er avgerandi fyri rentustøðið í Føroyum.

Avgerandi fyri um íløgur verða framdar er, um tær geva eitt avkast svarandi minst til marknaðarrentuna svarandi til váðan í verkætlanini. Við tað, at ein økt uppsparing í Føroyum ikki hevur ávirkan á rentustøðið upp á langt sikt, tí føroyska rentustøðið er givið uttanífrá, kann ikki væntast, at ein økt føroysk uppsparing fer at viðføra eitt hægri íløgustøði í Føroyum. Um føroyska íløgustøðið skal gerast hægri, er neyðugt, antin at útlenska rentustøðið og harvið eisini tað føroyska rentustøðið lækkar, ella at føroyingar gerast meira produktivir, soleiðis at fleiri íløgur geva eitt hægri avkast, og harvið klára at forrenta altjóða rentustøðið. Men produktiviteten av føroyskum ílögum hevur uppsparingin onga ávirkan á.

Av tí at íløgustøðið í Føroyum ikki kann væntast at hækka, sjálvt um uppsparingin økist, so kann ikki væntast, at búskaparvøksturin í Føroyum økist. Heldur hendir tað, um uppsparingin økist, at uppsparingin verður plaserað uttanlands. Tað vil siga, at strukturella gjaldsjavnavvirskotið veksur, og føroyingar fara at eiga eitt størri kapitalapparat uttanlands, ið kann forrenta altjóða rentustøðið. Fyri uppspararan er tað í sjálvum sær líkamikið, um uppsparingin fíggjar føroyskar ella útlenskar íløgur, tað sum telur er, um avkastið er nøktandi.

Ikki er væntandi, at vit kunnu hava eitt strukturelt gjaldsjavnayvirskot í allar ævir. Roknast má heldur við, at flestu onnur lond eisini vilja spara meira upp. Tað fer at viðføra, at altjóða rentustøðið lækkar, og tað fer at toga føroyska rentustøðið við niðureftir. Hetta merkir aftur, at fleiri føroyskar íløgur fara at geva kravda avkastið, og tá veksur íløgustøðið í Føroyum. Hesar íløgur verða fíggaðar av antin føroyskari ella útlenskari uppsparing, sum merkir, at gjaldsjavnayvirskotið fer at lækka.

Niðurstøðan av hesum er, at vit ikki kunnu vænta størri búskaparvøkstur í Føroyum sjálvum um ein eftirlønarpásporing fer at økja samlaðu uppsparingina í landinum. Soleiðis sum uppskotið um tvungna eftirlønarpásporing er háttað, verða íløgurnar í føroyskt vinnulív og tí eisini búskaparvøksturinn kanska heldur lægri. Men vit fara at eiga eitt størri kapitalapparat, antin tað er plaserað í Føroyum ella uttanlands, og tí verða komandi ættarlið ríkari.